

**Univerzita Karlova v Praze**

Pedagogická fakulta

Katedra psychologie

**BAKALÁŘSKÁ PRÁCE**

**Rodina a její význam v životě dítěte**

The Family and its Importance in a Child's Life

Veronika Pilařová

**Vedoucí bakalářské práce:** PhDr. Hana Sotáková

**Studijní program:** Specializace v pedagogice

**Studijní obor:** Učitelství pro mateřské školy

**Forma studia:** prezenční

**Bakalářská práce dokončena:** prosinec 2016

## **Čestné prohlášení**

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „*Rodina a její význam v životě dítěte*“ vypracovala samostatně pod vedením vedoucí bakalářské práce PhDr. Hany Sotákové. Všechna použitá literatura je řádně uvedena v seznamu zdrojů. Jako autor uvedené bakalářské práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob. Prohlašuji, že odevzdaná elektronická verze bakalářské práce je identická s její tištěnou podobou.

V Ostré, 9. 12. 2016

.....

Veronika Pilařová

## **Poděkování**

Ráda bych touto cestou poděkovala PhDr. Haně Sotákové za odborné vedení, podnětné rady a nabídku literatury. Mé díky patří i všem respondentům, matkám, učitelkám a především dětem, kteří se trpělivě podíleli na empirickém šetření.

## **Anotace**

Bakalářská práce se zabývá rodinnou výchovou a důležitostí rodiny pro dítě předškolního věku.

Teoretická část zpracovává odborné poznatky o dítěti předškolního věku a rodinné výchově. Dále se v práci zabývám pojmem rodina, jejími funkcemi a na závěr kresbou rodiny.

Praktická část je zaměřena na zkoumání rodin a jejím významem pro dítě. V práci se zaměřuji na čas rodičů trávený s dětmi, prostředí, ve kterém dítě žije a celkovou rodinnou situaci. Výzkum je prováděn pomocí rozhovorů s dětmi, jejich matkami a učitelkami. Pro potvrzení celého výzkumu jsem jako doplňkovou metodu použila kresbu rodiny.

## **Klíčová slova**

rodina, dítě, mateřská škola, rodinné zázemí, chování dítěte, výchova, dětská kresba, učitel, vývoj, prostředí, komunikace

## **Annotation**

This thesis deals with family education and the importance of family for the child of preschool age.

The theoretical part provides expert knowledge of the child of preschool age, family upbringing. Furthermore it describes concepts of family, its functions and finally family in child's drawing.

The empirical part is focused on the research study of families and its significance for the child. It emphasizes the time parents spent with children, the family environment and the overall family situation. The research is conducted using interviews with children, mothers and teachers. To underline the entire research I also analyzed children's drawings.

## **Keywords**

family, child, kindergarten, family background, child behavior, parenting, children's drawing, teacher development, environment, communication

## Obsah

ÚVOD.....	9
TEORETICKÁ ČÁST.....	10
1 PŘEDŠKOLNÍ VĚK.....	10
1.1 Vývoj dítěte ve věku od 3 do 6 let.....	11
1.1.1 Vývoj motoriky.....	13
1.1.2 Vývoj poznávacích procesů.....	13
1.1.3 Emoční a sociální vývoj.....	14
1.2 Hra.....	15
1.3 Základní potřeby dítěte.....	17
2 RODINA A JEJÍ VÝZNAM V ŽIVOTĚ DÍTĚTE.....	18
2.1 Přehled vývoje rodiny.....	19
2.2 Působení prostředí na rodinu a dítě.....	20
2.3 Současná rodina.....	21
2.4 Formy rodiny.....	22
2.5 Funkčnost rodiny.....	23
2.5.1 Funkce rodiny.....	24
2.5.2 Poruchy funkce rodiny.....	26
2.6 Komunikace mezi rodičem a dítětem.....	27
2.7 Rodinná výchova.....	28
2.7.1 Modely rodinné výchovy.....	29
2.7.2 Výchovné postoje.....	30
2.7.3 Styly výchovy.....	31
3 RODINA A JEJÍ MAPOVÁNÍ POMOCÍ KRESBY DĚTÍ.....	31
3.1 Vývoj dětské kresby.....	32

3.1.1 Kresba rodiny .....	34
3.2 Význam a využití dětské kresby .....	36
3.2.1 Dětská kresba jako diagnostická metoda .....	37
PRAKTICKÁ ČÁST .....	38
4 CÍLEVÝZKUMU A VÝZKUMNÉ OTÁZKY: .....	38
5 METODY ZPRACOVÁNÍ VÝZKUMNÉ ČÁSTI .....	39
5.1 Výzkumný vzorek .....	39
6 PŘÍPADOVÁ STUDIE - KAZUISTIKY .....	39
6.1 Rodina č. 1 .....	39
6.1.1 Rozhovor s matkou .....	40
6.1.2 Rozhovor s učitelkou .....	41
6.1.3 Rozhovor s Františkem .....	42
6.2 Rodina č. 2 .....	42
6.2.1 Rozhovor s matkou .....	43
6.2.2 Rozhovor s učitelkou .....	44
6.2.3 Rozhovor s Markem .....	45
6.3 Rodina č. 3 .....	45
6.3.1 Rozhovor s matkou .....	45
6.3.2 Rozhovor s učitelkou .....	47
6.3.3 Rozhovor s Petrem .....	47
6.4 Rodina č. 4 .....	48
6.4.1 Rozhovor s matkou .....	48
6.4.2 Rozhovor s učitelkou o Nele .....	49
6.4.3 Rozhovor s Nelou .....	50
6.4.4 Rozhovor s učitelkou o Věře .....	51
5.4.5 Rozhovor s Věrou .....	51

7 KRESBA RODINY .....	52
7.1 František (5 let).....	52
7.2 Marek (3 roky).....	53
7.3 Petr (4 roky) .....	53
7.4 Věra (6 let) .....	53
7.5 Nela (4 roky) .....	54
8 DISKUZE .....	55
9 ZÁVĚR.....	60
10 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY .....	62
11 PŘÍLOHY .....	65
Seznam příloh.....	65



## ÚVOD

Rodina je pro dítě přirozené prostředí a patří mezi nejdůležitější instituce. Děti mají své potřeby, které by měla rodina naplňovat a věnovat dítěti svůj čas a energii. Existují různé typy rodin, s různým počtem členů. Rodiny úplné, neúplné, finančně zabezpečené, nebo naopak sociálně slabší.

V této práci jsem se zaměřila na čtyři rodiny, nahlédla do jejich soukromí, vedla rozhovory s matkami, dětmi a učitelkami v mateřské škole, abych zjistila, co pro dítě znamená rodina a kolik času rodiče věnují svému dítěti.

Teoretická část bakalářské práce se zabývá pojmy jako dítě předškolního věku, rodina a v závěru dětskou kresbou - rodina. Tato část má rozvést a upevnit vědomosti o výše zmíněných pojmech.

V praktické části jsem se zabývala tím, jak důležitá je rodina pro dítě. Zajímalo mě, jak vypadají společné rodinné chvíle, zda jsou u rodinných událostí a výletů přítomni všichni členové. Od učitelek jsem se chtěla dozvědět především to, zda dítě mluví o své rodině a o kom nejvíce. U matek jsem se zaměřila na celkovou anamnézu rodiny, jejich mateřskou dovolenou a celkovou funkčnost rodiny

## TEORETICKÁ ČÁST

### 1 PŘEDŠKOLNÍ VĚK

*„Dítětem je jedinec, nacházející se v určitém věkovém rozmezí, které lapidárně označíme jako dětský věk či věk dětství.“* (Helus, 2009, s. 99)

Existuje nesčetně definic předškolního věku. Uvedu zde několik z nich, se kterými se ztotožňuji. Helus (2009) vymezuje předškolní věk mezi třetím a šestým rokem života dítěte, kdy se dějí významné vývojové proměny. Tento věk zařazuje do období tzv. pravého dětství, které trvá od narození do puberty a člení jej na vývojové fáze novorozence, batolete, předškolního dítěte a dítěte mladšího školního věku.

Vágnerová vymezuje trvání předškolního věku stejně tak, jako Helus v období od 3 do 6 let života dítěte. *„Období předškolního věku je označováno jako věk iniciativy. Jeho hlavní potřebou je aktivita a sebeprosažení. Základním úkolem je ovšem rozvíjení účelné aktivity, která musí být nějakým způsobem regulována.“* (Vágnerová, 1996, s. 106)

Ráda bych zde i zmínila publikaci Vančurové (1960) *„Dítětem předškolního věku myslíme dítě ve věku od 3 do 6 let. Toto období se často nazývá obdobím hry, jelikož si děti v tomto věku rády cíleně a systematicky hrají, což napomáhá ke zdravému vývoji. Toto období zahrnuje z hlediska vývoje dítěte širokou škálu změn, ať fyzických, psychických či sociálních.“* (Vančurová, 1960, s. 113)

Allen a Marotz (2002) ve své knize vymezily předškolní věk od tří do pěti let. Šestileté dítě zařazují do oblasti vývoje mladší školní věk. Toto období ve své knize mají rozdělené tímto způsobem, protože v Anglosaském prostředí nastupují děti do školy o rok dříve. Předškolní věk bývá ukončen nástupem do základní školy.

## **Charakteristika dítěte podle věku podle Allen a Marotz (2002)**

### Tříleté dítě

Pro tento věk je typické, že jsou poslušné a plní pokyny rodičů. Nejsou netrpělivé a v klidu si na vše počkají, celkově jsou klidné. Rády objevují a poznávají nové věci. Tříleté děti jsou většinou klidnější, uvolněnější a poslušnější. Většinou ochotně poslouchají, vše je zajímavé a potřebují mít ve všem jasno.

### Čtyřleté dítě

V tomto věku děti pokoušejí trpělivost rodičů nebo pečovatelů, protože bývají umíněné a vzdorovité. Stále něco povídají, jsou hlučné a překypují energií, nápady apod.. Mají velmi živou představivost, už si dokáží naplánovat věci dopředu, např. co budou dělat po příchodu ze školky apod..

### Pětileté dítě

Období tzv. relativního klidu, kdy děti dokáží ovládat svou tělesnou a emoční stránku. Pro děti má velký význam přátelství. Dětem postupně nabývá sebevědomí. Děti nevědí, kam až mohou zajít, proto pokoušejí své bezpečí všemožnými činnostmi, protože mají přehnanou sebedůvěru.

### Šestileté dítě

U dítěte v tomto věku je velký posun v koordinaci pohybu a celkové tělesné stabilitě. Velký skok pro dítě nastává při nástupu do základní školy, kdy se musí srovnávat s novými úkoly a povinnostmi, které jsou spojené se školní docházkou. Děti projevují velký zájem o poznávání nových věcí a chtějí se učit. V tomto věku *„zůstává nadále jednou z nejdůležitějších činností z hlediska kognitivního vývoje hra, která se ovšem také výrazně podílí na sociálním vývoji.“* (Allen a Marotz, 2002, s. 128)

## **1.1 Vývoj dítěte ve věku od 3 do 6 let**

*„... vývoj je chápán spíše jako výsledek vzájemně působících vlivů prostředí a vrozených charakteristik.“* (Allen a Marotz, 2002, s. 14)

Každé dítě je unikát a vyvíjí se různě rychle. Není důležité, v jakém věku se u dítěte rozvíjí určité schopnosti a dovednosti, ale záleží, zda se dítě rozvíjí ve všech oblastech postupně.

V tomto věku dítě udělá obrovský skok, co se vývoje týče, dítě ovládá chůzi, srozumitelnou řeč, zajímá se o vše pro něj přitažlivé. Dítě se zlepšuje v mnoha oblastech (Špaňhelová, 2004).

Dítě předškolního věku je neustále v pohybu, plné energie a zvědavosti. Rozvíjí se motorické schopnosti, projevuje se kreativita a fantazie. Dále se zlepšují jazykové schopnosti. Mají svůj názor, za kterým si stojí a jsou přesvědčeni o své pravdivosti a začínají ovládat své chování (Allen a Marotz, 2002).

Allen a Marotz (2002) vycházejí ze čtyř hlavních přístupů: teorie zrání, psychoanalytická teorie, teorie kognitivního vývoje a teorie učení.

Všechny zmíněné teorie mají velký význam pro pochopení dítěte, jako osobnosti.

- Teorie zrání: upřednostňuje biologický přístup k lidskému vývoji. Arnold Gesell tvrdil, že vývoj člověka se řídí vnitřními silami, které mají biologický a genetický původ.
- Psychoanalytická teorie: chování člověka je ovládáno nevědomými procesy. Některé existují již od narození, jiné se vytvářejí v průběhu života. Všeobecně uznávaným otcem této teorie je Sigmund Freud. Paralelní s touto teorií je model E. H. Eriksona. Od principu vývoje libida však obrátil pozornost ke spíše sociálním aspektům ontogeneze, ústředním tématem je vývoj identity - pocitu i druhu vlastní totožnosti.
- Teorie kognitivního vývoje: jedinec prochází čtyřmi vývojovými stádii, přičemž první dvě se týkají raného a předškolního věku: senzomotorické a předoperační stádium. Teorie spjata s Jeanem Piagetem - děti si vytvářejí vlastní poznání na základě aktivního zkoumání okolního prostředí.

- Teorie učení: vychází z učení B. F. Skinnera, zastávce vlivu výchovy či prostředí. „...vývoj jedince je do velké míry naučeným chováním, které si jedinec osvojuje na základě pozitivních a negativních interakcí s okolním světem.“ (Skinner in Allen a Marotz, 2002, s. 13 – 14)

### 1.1.1 Vývoj motoriky

„Pohyb zůstává neustále nejpřirozenější potřebou dítěte.“ (Čížková a kol., 1999, 2003, s. 68)

Motorika dítěte se neustále zlepšuje a zdokonaluje. Čížková (1993, 2003) tvrdí, že se v předškolním věku zdokonaluje hrubá motorika, ačkoliv v počátcích tohoto období jsou ještě pohyby končetin nekoordinované, automatizuje se dětská chůze. Dítě zvládá na konci období činnosti, jako je plavání, jízda na kole, koloběžce a jiné. Rozvíjí se manuální zručnost a začíná dominovat jedna ruka.

Vančurová (1960) poukazuje na to, že pro rozvoj pohybových schopností je nejvhodnějším pomocníkem hra. Děti pohyb potřebují a neustále ho vyhledávají. K rozvoji pohybových schopností mohou přispět i rodiče, kteří by měli své dítě pobízet v samostatnosti v péči o sebe sama, jako je oblékání, hygiena, stravování, aj..

„Vcelku bychom mohli motorický vývoj dítěte v předškolním věku označit jako neustálé zdokonalování a zlepšování pohybové koordinace a elegance.“ (Čížková a kol., 1999, 2003, s. 68)

### 1.1.2 Vývoj poznávacích procesů

Předškolní věk je fází názorného myšlení a je charakteristický egocentrismem, fenomenismem a prezentismem. Prvním předpokladem všech duševních procesů je vnímání. Rozvoj vnímání ovlivňují zkušenosti dítěte a jeho myšlení. Dítě upřednostňuje věci nápadné, pro něj něčím zajímavé, nezaobírá se nepodstatnými znaky předmětu, či určitého objektu. (Čížková a kol., 1999, 2003). Děti jsou v tomto věku zvědavé, stále se na něco ptají, zajímají se, myšlení dětí je tedy konkrétní. Tím, že okolní předměty přímo působí na smysly dítěte, vznikají v jeho vědomí obrazy těchto jevů. Podmínkou tohoto

působení je, že všechna smyslová ústrojí (oko, ucho, nos atd.) jsou zdravá (Vančurová, 1960).

Jak jsem již v úvodu zmínila, v tomto období převažuje egocentrismus, dítě chce mít vše podle sebe. Myšlení je magické, nerozezná co je možné a co není možné. Toto myšlení se pojí se zálibou v pohádkách (Helus, 2009).

Dále se rozvíjí pojmové myšlení, především ve věku mezi 4 až 6 rokem. Nejdříve dítě dokáže pojmenovávat druhy věcí, později začíná chápat vztahy mezi nimi a pojmenovávat je společným názvem (Čížková a kol., 1999, 2003).

### **1.1.2.1 Řeč**

Předškolní věk je obdobím obohacování a zpřesňování výrazových prostředků, dítě přejímá řeč dospělých a vrstevníků, hovoří tak, jak se k němu mluví a jak slyší od jiných. Přejímá výslovnost, tón, intonaci, zbarvení hlasu, dokonce i různé výroky a fráze. Z těchto informací se dá odhadnout, v jakém prostředí dítě žije. *„Dítě si v předškolním období osvojí 2000 až 2500 nových výrazů, celkový fond obsahuje v šesti letech 3000 až 4000 slov, což je ve srovnání s tříletým dítětem velký pokrok. Řeč se tak stává hlavním dorozumívajícím prostředkem.“* (Čížková a kol., 1999, 2003, s. 70)

Dítě už zvládá přednes jednoduché básničky, zpěv písničky a celkově se rozšiřuje slovní zásoba, jak je již zmíněno v předchozím odstavci. Na konci období se dítě učí lidem vykat, protože od mala je zvyklé všem dospělým tykat, toto si osvojuje podle vzoru svých rodičů (Špaňhelová, 2004).

### **1.1.3 Emoční a sociální vývoj**

Z hlediska socializace je právě předškolní věk pro vývoj velmi důležitý.

*„Období předškolního věku je označováno jako věk iniciativy. Jeho hlavní potřebou je aktivita a sebeprosazení.“* (Vágnerová, 1996, s. 106)

Začínají se rozvíjet vyšší city, což jsou city sociální, jsou to vztahy k dospělým, vrstevníkům i k sobě samému. Radost z nové činnosti, zážitku, či poznání něčeho

nového jsou city poznávací. Při vnímání pohádky, hudby, se rozvíjejí city estetické. Chápání a rozeznávání dobrého od špatného znamená, že se rozvíjí etické citění (Čížková a kol., 1999, 2003).

Dítě se učí základním vzorcům správného chování a rozvíjí se prosociální chování, což znamená, že je v souladu s požadovanými společenskými normami a hodnotami. Rozvoj prosociálního chování úzce souvisí s agresivitou, empatií a potřebami dítěte, které je nutno potlačit. „*Pozitivní vliv na rozvoj prosociálního chování má uspokojení dětské potřeby jistoty a bezpečí v rodině.*“ (Vágnerová, 1996, s. 118)

Do prvotního kontaktu s vrstevníky se většinou dítě dostává v rodině, kde nemá možnost výběru a to se sourozenci, už zde můžeme mluvit o budování si sociálních vztahů. Mezi sourozenci jsou vztahy různé, záleží na věkovém rozdílu a na vývojové úrovni dětí a značně závisí na přístupu rodičů. Vztahy mezi sourozenci mají ambivalentní charakter, jsou soupeři a zároveň spojenci (Vágnerová, 1996).

Přátele si dítě vybírá samo a podle sympatie. Je obvyklé, že si dítě ve školce najde kamaráda podle toho, které dítě se k němu chová nejlépe a které mu je nápomocné. Většinou si vybírá takového kamaráda, který je mu podobný, má podobné potřeby a zájmy. Výběr kamaráda ovlivňuje několik kritérií: pohlaví, vnější vzhled, vlastnictví zajímavého předmětu a chování (Vágnerová, 1996).

## **1.2 Hra**

Matějček (1986) tvrdí, že hra nás připravuje na celý zbytek života. Hra je převládající činností dětského věku. Už dítě, kojenec si hraje, stačí mu k tomu pouze uvolněné ruce. Po několika měsících se pro dítě stává hernou prostor, kde se nachází a kam se dostane. Batole většinou ve svých hrách opakuje a procvičuje zážitky z denního života. V předškolním věku je to převládající spontánní činnost.

Dítě se hrou učí, probíhá v ní i proces socializace a je hlavní psychickou potřebou. Během tohoto věku dítě preferuje volné hry, především námětové a na konci tohoto období, tedy před vstupem do základní školy už dítě chápe rozdíl mezi hrou a prací (Čížková a kol., 1999, 2003).

Helus (2009) popisuje hru v předškolním období podobně jako Čížková ve své publikaci. Proces socializace nazývá hrami na přesuny sociálních perspektiv, tedy hry na něco a někoho. Tyto hry pomáhají dítěti při frustraci a rozvíjejí jeho fantazii.

Dítě je do hry zcela ponořeno, zaujato. Velmi často se stává, že dítě zapomene na své biologické potřeby, jako je jídlo, spánek, své okolí. Můžeme říci, že se na nějakou dobu ocitá ve své vymyšlené realitě a je jí zcela pohlceno (Matějček, 1986).

Každé dítě je jiné. Některé děti potřebují ke hře partnera, jiné si vystačí samy s hračkou, v tomto se projevuje jejich individualita, osobnost. Dítě ve hře poznává svět, rozvíjí fantazii i myšlení. Často se stává, že děti si vymyslí imaginárního kamaráda. Povídají si s ním, hrají si s ním a rodiče se děsí toho, že s dítětem není něco v pořádku. Takto ovšem vypadá dětská fantazie, která je velmi živá.

Čemu všemu se dítě ve hře učí? Podle Matějčka (1986) dítě:

1. Objevuje své vlastní tělo: Při hře houká, žvatlá, mluví, ptá se a čeká na odpověď (kolem 4 roku).

2. Objevuje svět: Hračka přitahuje dětskou pozornost a podněcuje jeho zvědavost. Seznamuje se s kvalitou, materiálem, funkcí. Hra spojuje dítě s rodiči a ostatními členy rodiny, aktivizuje a drží nervový systém v pohotovosti, cvičí vzrušení a útlum. Dítě si pomocí hry cvičí pohyblivost, smysly, prostorovou orientaci, prožitkový svět. Z hlediska dítěte je hra práce a má nesmírnou vývojovou a výchovnou hodnotu.



### 1.3 Základní potřeby dítěte

Každé dítě se vyvíjí jinak, ale obecně mají děti mnoho společných fyzických a psychických potřeb, které musí být naplňovány, aby se dítě mohlo správně vyvíjet, samozřejmě musíme brát v potaz možnosti dítěte. Základní potřeby se vzájemně prolínají. Allen a Marotz (2002) je rozdělují na několik skupin:

#### Tělesné potřeby

- Do této skupiny se řadí potřeba přístřeší, ochrana, potrava přiměřená věku dítěte, teplo, oblečení, preventivní péče, hygiena a vyvážená potřeba aktivity a odpočinku.

#### Psychické potřeby

- Lásky a důslednosti: výchovná péče rodičů či opatrovníků.
- Bezpečí a důvěra: dítě žije ve známém prostředí, kde se za přítomnosti rodičů/opatrovníků cítí bezpečně.
- Reciproční výměna: „dávání a brání“ ve vzájemných vztazích, dítě posiluje schopnosti citlivě vnímat a reagovat.
- Kladný přístup k etnickým, kulturním či vývojovým odlišnostem.

#### Potřeba učit se

- Nejranější a nejvhodnější forma učení je hra, díky hře můžou experimentovat a prozkoumávat nepoznané.
- Přístup k vývojově adekvátním zkušenostem a hracím materiálům.
- Důležitým krokem je i chybování či selhání.
- Rodiče jsou vzorem pro dítě. Dítě se učí nápodobou dospělého.
- Dítě se učí komunikovat prostřednictvím zvuků, gest, znaků, slov a vět.

### Potřeba úcty a sebevědomí

- Oceňování, chválení a povzbuzování dítěte. Dítě potřebuje pozitivní hodnocení za každou nově naučenou dovednost.

## **2 RODINA A JEJÍ VÝZNAM V ŽIVOTĚ DÍTĚTE**

Rodina je malá, neformální a primární skupina, která vzniká narozením dítěte či adopcí. Poskytuje sociální role, postoje a zázemí. Neformální rodina je tak označovaná, jelikož vzniká podle sympatií dvou lidí, tedy podle výběru partnera.

Rodina je tvořena párem, mužem a ženou. Výchozím znakem je přítomnost alespoň jednoho dítěte. Ideálním znakem rodiny bylo a stále je uzavření manželství, tedy že se se jedná o manželskou rodinu, neboli nukleární. Sem patří muž, žena a dítě. Dále můžeme hovořit o rodině rozšířené, kde se vyskytují příbuzní, jako jsou například prarodiče (Kraus, Poláčková, 2001).

Rodinu lze chápat i jako „*společensky schválenou formu stálého soužití skupiny osob, které jsou spojeny manželskými, pokrevními nebo adopčními vztahy. Tyto osoby spolu zpravidla bydlí a realizují sociálně uznávanou dělbu úkolů a rolí, z nichž nejzávažnější se týkají výživy a výchovy dětí.*“ (Mlčák, 1996, s. 58)

Helus definuje rodinu „*je jednou ze základních strukturálních složek společnosti a složkou zcela základní, pokud jde o zajišťování péče o děti a mládež, zejména pak o vytváření prvopočátečních předpokladů rozvoje osobnosti v socializačním procesu.*“ (Helus, 2006, s. 135)

K této definici patří vymezení socializace osobnosti podle Heluse (2006) na dvě období:

- Primární socializace, což jsou první kontakty dítěte se společností a kulturou. Dítě rozvíjí své vztahy k sobě samému, k druhým lidem a společnosti na základě toho, jak rodiče s dítětem jednají a jakou oporu vytváří dítěti pro jeho vývoj.
- Sekundární socializace, ta se týká především školy, předpokladů pro úspěšnou edukaci. Zde se promítají jak pozitivní, tak negativní efekty rodinného působení.

## 2.1 Přehled vývoje rodiny

Pokud se zabýváme dítětem, musíme zauvažovat také o jeho rodině, do které se narodilo a ve které vyrůstá, stává se samo sebou. Doba se posouvá vpřed a podle toho se i mění a vyvíjí postoje k rodině. Funkce rodin prošly mnoha změnami, já se v práci zaměřím na současnou moderní rodinu a poslední etapy vývoje.

Sullerotová (1998) rozlišuje tři fáze vývoje rodiny:

1. Fáze: období po druhé světové válce, které trvá zhruba do první poloviny šedesátých let. Charakteristický je vysokým respektem k rodině. V podmínkách poválečné bídy, vystoupila do popředí rodina – semknutí manželů a dětí v prostupující se lásce a důvěře. Za zmínku zde stojí fenomén „Baby boom“, což znamená strmý nárůst natality a adoraci dítěte - „dítě je králem“ (de Singly, 1999, str. 23)

2. Fáze: nastupuje v polovině šedesátých let, trvá po léta osmdesátá. Znamená velký zlom. Otevírají se horizonty uplatnění, kariéry, blahobytu, nových a dalších možností, za kterými je lákavé jít. Rodina už nemusí být jen spolehlivým zázemím a jedinou jistotou, ale také určitou zátěží. Natalita postupně klesá. Podmínky pro život vyžadují, aby se žena zrovnoprávnila s mužem – v neposlední řadě nástupem do zaměstnání, usiluje o vyšší a nejvyšší vzdělání a také jako muž touží po kariéře. Rodina je postupně zpochybňována, stále častěji se prosazují rozvody, zakládání druhé a třetí rodiny. Tyto trendy ve svém plném rozjezdu ústí ve fenomén označovaný jako „krize rodiny“.

3. Fáze: trvá dodnes, bývá označována jako „postmoderní rodina“. Rodina ve svém dosavadním významu a funkci samozřejmě existuje, ale stále více se stává jen jednou z možností vedle dalších okolnostmi vynucených či volitelných alternativ soužití a péče o děti.

## **2.2 Působení prostředí na rodinu a dítě**

Na formování dětské psychiky má největší a podstatný vliv především rodina, ta je začleněna do mikroprostředí, mezoprostředí i makroprostředí. Čáp (1993) dělí rodiny na podnětné a naopak nepodnětné, i co se prostředí týče.

Z hlediska formativního působení na člověka je užitečné rozlišovat mikroprostředí, mezoprostředí a makroprostředí, (Čáp, 1993):

- Mikroprostředí zahrnuje zejména rodinu, spontánně vzniklou skupinu dětí při hrách, či zájmový kroužek. Označuje se jako nejbližší prostředí.
- Mezoprostředí zahrnuje zejména obec, sídliště, nebo jeho okolí, region s jeho podmínkami přírodními, ekonomickými, kulturními.
- Makroprostředí zahrnuje podmínky příslušné země a doby. Překrývá se s širokými podmínkami přírodními a společenskohistorickými včetně poměrů kulturních, ekonomických i politických.

Působení rodiny a celková výchova dítěte je závislá na mnoha aspektech. Svou roli hraje národnost a socioprofesionální skupina, ke které rodiče patří, nemůže se opomenout ani to, zda jsou rodiče nábožensky založeni a celková sociokulturní úroveň rodiny, která je vyjádřena vzděláním rodičů. Věk rodičů vnímá Čáp jako také důležitý působící faktor na výchovu dítěte. Velmi mladí, nebo naopak starší často vychovávají své dítě odlišně od rodičů, kterým se děti narodily v přiměřeném věku. Starší rodiče se více bojí o bezpečí a zdraví dítěte, omezují je v zájmových činnostech, nebo jsou k nim nepřiměřeně přísní. Na druhé straně příliš mladí rodiče jsou mnohdy bezradní a také se ve výchově dopouštějí častých chyb (Čáp, 1993).

## 2.3 Současná rodina

*„Rodinu současnosti je možno považovat za institucionalizovaný sociální útvar nejméně tří osob, mezi nimiž existují rodičovské, příbuzenské nebo manželské vazby.“ (Kraus, Poláčková, 2001, s. 78)*

Helus (2009), uvádí pět znaků současné české rodiny:

- Nukleární (jádrová), je tvořena z několika málo lidí, kteří sdílí intimní soužití.
- Manželské, kdy jádro tvoří partnerská/manželská dvojice.
- Dvougenerační rodina, kdy otec/matka pečují o své děti a popřípadě přisvojené děti z předchozích manželství muže a ženy.
- Intimně vztahová, která funguje jako „soukromý prostor“. Rodina centrální vztahové zóny.
- Privátní individualizace, vývoj jedince jako svébytné osobnosti.

Tradiční i současná rodina mají své přednosti i nedostatky, poskytují příležitost k vlivům jak příznivým, tak nepříznivým, zvláště z hlediska vývoje dětí a jejich výchovy. V tradiční velké rodině chybí soukromí, jedna generace často zasahuje do života druhé, silná je tendence uchovat manželství i v případech neřešitelných rozporů. Tradiční patriarchální rodina byla často příliš přísná, naproti tomu novější demokratická rodina snáze přechází do liberálnosti ve výchově, do nedostatku požadavků i jejich kontroly, což je ovšem rovněž nepříznivé pro formování osobnosti dítěte (Čáp, 1993).

Oproti těmto informacím uvádí Mlčák (1996) ve své knize několik faktorů, které naopak přispívají ke stabilizaci rodinného soužití. Patří mezi ně rodinná teritorialita, což je prostředí, prostor, ve kterém rodina žije a považuje ho za svůj bezpečný prostor. Dále uvádí rodinný kodex, který je založen na zkušenostech, uvádí hodnoty a ideologie

chování členů rodiny. Rodinu udržují rodinné tradice, se kterými souvisí rodinný poklad, což jsou předměty, které se v rodině dědí a rodina k ní chová významný vztah. Na stabilizaci rodiny mají vliv i rodinné rituály, což jsou často se opakující činnosti v rodině, které dělá rodina společně.

Kraus a Poláčková (2001) uvádějí ve své publikaci několik charakteristik současné rodiny. Jednou z nich je, že množství funkcí rodiny převzaly jiné instituce, což může vést ke krizi, přežití či konci rodiny. Oblast zakládání rodiny ztrácí tradiční podobu. Lidé v současné době nevidí důvod, proč uzavírat manželství a proto žijí v nesezdaném partnerství. Snižuje se stabilita rodiny, dochází k vysoké rozvodovosti. Mění se struktura rodiny. Je malá porodnost, v rodině jsou jedináčkové a narůstá počet jednočlenných domácností, což ovlivňuje antikoncepci a plánované rodičovství. Prarodiči jsou stále starší osoby, z důvodu zakládání rodiny v pozdějším věku. Rodiče musí pracovat déle, zde nastává problém s volným časem trávený s dětmi a snižuje se kvalita vyplnění volného času. Všechny tyto charakteristiky můžeme považovat za nevyhovující, které nijak nepřispívají k rodinnému životu a výchově dítěte.

V této době je velkým trendem, především u vysokoškoláků, odkládat početí dítěte na pozdější dobu. Problémem je, že se tato doba více a více posouvá: až po studiu, po kariérních úspěších, vydobytí si „slušné“ životní úrovně a z dalších jiných důvodů. Také se stává, že když už jsou všechny tyto „podmínky“ splněny, lidé si už na dítě připadají staří nebo jsou pohlceni nároky dosažené kariéry (Helus, 2009).

## **2.4 Formy rodiny**

Nejčastěji využívanou formou rodinného soužití je tzv. párová monogamická rodina, tvořena mužem a ženou. V historii či jiných kulturách však můžeme zaznamenat i asymetrické heterosexuální soužití, tzv. polygamii. Jsou dvě formy, buď polygynie – manželství jednoho muže a dvou, či více žen, nebo polyandrie – manželství jedné ženy se dvěma a více muži (Možný, 2006, 2008). „*Rozsáhlá mezikulturní srovnání zjistila, že více než 85 procent známých společností opírá svou fyzickou i sociální reprodukci o instituci párové monogamní rodiny.*“ (Možný, 2006, 2008, s. 116)

Výběrové párování, faktory výběru partnera (Možný, 2006, s. 130 – 134)

1. Sousedství a teritoriální blízkost
2. Věková homogamie
3. Etnická a rasová homogamie
4. Náboženská heterogamie
5. Vzdělanostní a třídní homogamie

## **2.5 Funkčnost rodiny**

Existují rodiny, které prochází určitou fází, kdy nefungují tak, jak by měly. Snad každá rodina si jednou projde problémy, které mají určitý rozměr. Problémy v rodinách mohou být pouze dočasné, ze kterých se lze snadno vymanit, ale pak tu jsou rodiny, u kterých problémy přetrvávají, nikdy se z nich nemusí dostat a zanechávají na dětech následky.

Helus (2006) uvádí pět kategorií funkčnosti v rodině vzhledem k dítěti:

- Stabilizovaně funkční - Rodina, která pro své dítě zajišťuje kvalitní socializační podmínky. Uspokojuje potřeby svých členů a dobře plní své funkce.
- Funkční, s přechodnými, více či méně závažnými problémy - Do této skupiny spadá většina rodin. Problémy finanční, zasahování prarodičů do života rodiny, krize manželství apod.. Tyto problémy rodina posléze dokáže vyřešit a nejsou nijak traumatizující, svým řešením připravují členy rodiny na budoucnost.
- Problémová - Zde už jde o opravdový problém, kdy rodina čelí krizi a hrozbě rozpadu.
- Dysfunkční - Některé z funkcí jsou vážně a dlouhodobě narušeny. Tyto poruchy není rodina schopna sama zvládnout, proto je nutný zásah institucí.

- Afunkční - Rodina neplní svou funkci vůči dítěti, přímo ohrožuje dítě. Nutnost vyhledat řešení mimo tuto rodinu. Rodiče jsou zbaveni rodičovských práv na dítě.

### **2.5.1 Funkce rodiny**

Rodina zajišťuje členům stravu, pečuje o jejich zdraví, vytváří hmotné zabezpečení a výchovné prostředí pro děti. Dětem vštěpuje morální postoje a předává jim kulturní dědictví. (Kraus, Poláčková, 2001)

Podle Čápa (1993) plní rodina funkce:

- Biologickou, přežití lidského rodu
- Výchovnou, nezastupitelná funkce, dítě se učí lidskému chování
- Ekonomickou, materiální zajištění
- Uspokojování potřeb sociálního styku, porozumění, vzájemné pomoci, lásky, jistoty a dalších

Helus (2006) ve své knize uvádí potřeby dítěte, které má rodina za úkol plně uspokojovat:

1. Rodina uspokojuje základní, primární potřeby dítěte v raných stádiích jeho života. Jde o uspokojování biopsychických potřeb, jako je jídlo, pití, pohodlí, pohyb atd.), i raných psychických potřeb bezpečí, pravidelného životního rytmu, lásky.
2. Rodina uspokojuje velice závažnou potřebu organické přináležitosti dítěte. Raná potřeba, někam patřit, potřeba domova, rodiny. Je základem



povědomí, že dítě patří do spolehlivých a láskyplných mezilidských vztahů.

3. Rodina dává dítěti od nejútlejšího věku prostor pro jeho aktivní projev, činnou seberealizaci, součinnost s druhými.
4. Rodina pozvolna uvádí dítě do vztahu s věcným rodinným vybavením. Vede dítě k tomu, aby si věci vážilo a chápalo je jako hodnoty, které něco znamenají pro rodinu. Má to význam pro kultivaci vztahu dítěte k předmětům.
5. Rodina výrazně určuje prvopočáteční prožitek sebe sama jako chlapce/dívky. Pomocí vzorů matky/otce či ostatních členů rodiny do tohoto rodiče vkládají sebepojetí pohlaví.
6. Rodina skýtá dítěti bezprostředně působící vzory a příklady. Dítě se skrze lásku k rodičům a napodobováním jejich jednání učí vidět v druhém člověku osobnost a samo jí touží být.
7. Rodina v dítěti zakládá a dále rozvíjí vědomí povinnosti, zodpovědnosti, ohleduplnosti a úcty jako něčeho samozřejmého.
8. Rodina otevírá dítěti příležitost vejít do mezigeneračních vztahů a tím hlouběji proniknout do chápání lidí různého věku, založení, postavení.
9. Prostřednictvím rodičů, prarodičů, starších sourozenců, příbuzných a přátel rodina navozuje v dítěti představu o širším okolí, o společnosti a světě.
10. Rodina je dětem a dospělým prostředím, kde se mohou svěřit, očekávat moudré vyslechnutí, radu a pomoc – je útočištěm v situacích životní bezradnosti. Tato funkce nabývá významu vstupem dítěte do školy.

## 2.5.2 Poruchy funkce rodiny

Každá rodina je jiná, má jiný počet členů a životní situaci, proto bude problematika rodin zcela odlišná. Dunovský (1986) rozděluje funkce rodiny do 4 oblastí a popisuje jejich možné poruchy, vzhledem k dítěti.

- Porucha biologicko-reprodukční funkce: O této poruše mluvíme tehdy, když rodina nemůže mít děti, nebo je nechce. V prvním případě se jedná o lékařskou záležitost, ovšem pokud rodina odmítá mít dítě, je to zapříčiněno několika aspekty, například celkovou situací společnosti nebo osobností jednotlivce. K této poruše se řadí i porucha s rozením dětí s postižením, což rodině přináší mnoho problémů ve funkci rodiny jako celku.
- Porucha ekonomicko-zabezpečovací funkce: Týká se rodin, které nemohou nebo nechtějí pracovat, zapojit se do výrobního procesu společnosti. Nezaopatřují dítě dostatkem prostředků k zabezpečení jeho a svého života. Jde-li o rodiny, kde se vyskytuje nemoc, jsou tyto rodiny zajištěny soustavou sociálního zabezpečení.
- Porucha emocionální funkce: Zde se doporučuje spolupracovat přímo s odborníky psychologie a psychiatrie. Jsou zdrojem většiny rodinných poruch. Porucha je zapříčiněna narušením klidné rodinné atmosféry rozvratem či dokonce rozvodem rodičů, nebo nedostatečným zájmem o dítě.
- Porucha socializačně-výchovné funkce: Ze všech funkcí je tou nejdůležitější.

**A)** Rodiče se nemohou starat o dítě: Přírodní podmínky, fungování společnosti rodinného systému a členové rodiny.

**B)** Rodiče se nedovedou starat o dítě: Důvody spatřujeme v jedincích samých a v rodinném systému. Rodiče nezabezpečují přiměřený vývoj a neuspokojují základní potřeby.

C) Rodiče se nechtějí starat o dítě: Rodiče nejeví zájem o dítě, zanedbávají ho, což vede k odebrání dětí do ústavní péče. Dávají přednost jiným hodnotám před svým dítětem. Příčinou je porucha rodičů, jejich osobností.

## 2.6 Komunikace mezi rodičem a dítětem

Vančurová (1960) říká, že základem disciplíny je dobrý citový vztah dítěte s rodičem. Je normální a běžné, že dítě předškolního věku své rodiče zbožňuje, často jim dává najevo své city. Psychologové říkají, že se s nimi identifikují a napodobují je, protože je obdivují, vzhlíží k nim.

*„V celém životě je rodič pro dítě vzor. V předškolním věku dítě od rodiče (často i neuvědoměle) přebírá mnoho věcí, bere je jako vzor pro sebe. Jsou to názory rodiče, jeho přístup k věcem, ale také jeho gesta, postoje, způsob vyjadřování.“* (Špaňhelová, 2008, s. 92)

Špaňhelová (2008) zastává názor, že by rodiče měli být vždy za jedno, shodnout se společně na jedné odpovědi. Nemělo by dojít k situaci, kdy by jeden rodič dítěti něco slíbil a druhý to zamítnul. Dítěti dva různé názory a rozhodnutí dělají v hlavě zmatek a především to do budoucna může vést k situacím, kdy toho dítě začne využívat a s otázkami a přáními bude chodit pouze za tím rodičem, který mu spíš vyjde vstříc. Mezi rodiči to poté může vést k rozporu názorů.

Rodič by měl být pro dítě příkladem, přímo vzorem správného chování, jelikož si děti utvářejí vzorec svého chování stále napodobou, podle toho, co vidí. Rodič by se měl snažit s dítětem udržet každodenní konverzaci. Měli by mít chvíli na to, sdělit si, jaký měli den, co prožili, co se jim líbilo, povedlo apod.. Je to důležitý faktor k budování vztahu rodič – dítě (Špaňhelová, 2009).

### **Chyby v komunikaci rodič – dítě:**

Špaňhelová (2009) ve své knize uvádí i několik chyb, ke kterým dochází v komunikaci rodičů k dítěti. Rodiče si většinu chyb, které dělají sami, neuvědomují, nechápou svět tak, jako ho chápe dítě. Rodiče dítě velmi často srovnávají s ostatními

děťmi. Nevhodná je v komunikaci používaná ironie, hrozba nebo varování, v dítěti to automaticky vyvolává pocity, že udělalo něco špatně, neodpovídá představám rodičů, je k ničemu. Důležité je děti podporovat, netrestat je za chyby, ale mluvit o nich. Je potřeba neustále komunikovat, jak o těch pozitivních událostech, za které se má dítě především chválit, tak i o negativních zkušenostech, které se stávají a dají se řešit. Důležité je podporovat sebevědomí dítěte, za dobře vykonanou práci, úspěch, pomoc, apod..

Také způsob komunikace s dítětem v rodinách s krajně nízkou sociokulturní úrovní je výrazně nepříznivý pro jeho psychický vývoj. Jde nejen o chudý slovník, nedbalou výslovnost, ale mnohdy přímo o negování komunikace, okřikování dítěte, aby neobtěžovalo svými otázkami apod. Takové chování rodičů nejen ztěžuje vývoj řeči a intelektu dítěte, ale zároveň působí nepříznivě na jeho zvědavost, poznávací potřeby a narušuje emoční vztahy v rodině (Čáp, 1993).

## 2.7 Rodinná výchova

*„Nejdůležitějším obdobím v životě dítěte jsou první léta života. V tomto období je možnost nenásilně formovat chování dítěte a rysy jeho charakteru. Na dítě má největší vliv několik aspektů. Nejprve rodinné prostředí a osobní příklad rodičů.“* (Vančurová, 1960, s. 9)

Úloha rodiny je v předškolním období životně důležitá, především proto, že se rozvíjí charakter dítěte. *„Rodič je dítěti přirozeným vychovatelem; rozhodující je, že spolu s dítětem vytváří domov, který je pro dítě (ale i samotné rodiče) spolehlivým, bezpečným a láskyplným zázemím.“* (Helus, 2009, s. 261)

Vančurová (1960) říká, že pro zdravý vývoj dítěte je nejdůležitější spolupráce rodiny. *„Vždyť rodina reprezentuje jakýsi miniaturní svět, v němž dítě získává většinu zkušeností a dovedností. Zajistit dítěti ovzduší lásky a jistoty, po němž každý lidský tvor bez výjimky touží, je první povinností rodiny k dítěti vedle uspokojení jeho tělesných potřeb. Čím více úsilí a času věnují rodiče dítěti, tím hlubší a intimnější jsou vzájemné vztahy; to je předpokladem výchovy v pozdějších letech.“* (Vančurová, 1960, s. 10)

Matějček (1992) uvádí definici rodinného soužití: „...*dítě uspokojuje psychické potřeby rodičů a rodiče uspokojují potřeby dítěte.*“ (Matějček, 1992, s. 29)

### 2.7.1 Modely rodinné výchovy

*„Způsob výchovy znamená celkovou interakci a komunikaci dospělých (matky, otce, učitele, rodiny, školy atd.) s dítětem. Projevuje se volbou a způsobem užití výchovných prostředků, postupů a metod, tomu odpovídajícím prožíváním a chováním dítěte, které opět ovlivňuje prožívání a chování dospělého.“* (Čáp, 1996, s. 135)

Čáp (1996) říká, že ve výchově je podstatný emoční vztah k dítěti a způsob výchovy dítěte. Ve své knize uvádí několik postojových dimenzí, tyto základní postoje vycházejí z tradic evropského kontinentu, především tradic střední Evropy:

- Postoj kladný, láskyplný, akceptující – záporný, hostilný, chladný až zavrhuje;
- Postoj kontrolující – postoj poskytující dítěti autonomii, volnost, liberální postoj;
- Důslednost – nedůslednost.

Rodina dítěti předává zkušenosti ze života. Ukazuje mu, jak se lidé chovají jeden k druhému, zda spolupracují a pomáhají si, nebo jsou navzájem agresivní, jak reagují, když se jim něco nedaří, když se dostanou do zátěžové situace (Čáp, 1993).

*„Rodina poskytuje dítěti modely k napodobování a identifikaci. Předává mu základní model – model sociální interakce a komunikace v malé sociální skupině. Začleňuje dítě do určitého způsobu života a předává mu určité sociální požadavky a normy. Odměnami a tresty podporuje přijetí těchto požadavků a norem, jejich interiorizaci a exteriorizaci v chování dítěte. Tím dochází k socializaci dítěte v rodině, k jeho výchově. Různé rodiny přitom vybírají z makroprostředí různé momenty – různé modely, formy způsobu života, hodnotové orientace, názory.“* (Čáp, 1993, s. 272 – 273)

### 2.7.2 Výchovné postoje

Rodiče, jako primární vychovatelé dítěte utvářejí a formují sociální a emocionální atmosféru v rodině. Matějček (1992) dělí výchovné postoje na dvě skupiny. Do první skupiny řadí ty, které nepřispívají k rozvoji citového vztahu k dítěti a do druhé skupiny řadí naopak takové, které rozvíjí citový vztah.

Výchovné postoje dle Matějčka, 1992:

**Výchova zavrhuje:** K takovému postoji dochází, když rodičům je nepříjemná už samotná existence dítěte, který berou jako životní, hluboké zklamání či jinou nepříjemnost. Dochází k nim i tehdy, kdy dítě nesplňuje očekávání a ideály rodičů. Dítě je trestáno uvědoměle i neuvědoměle.

**Výchova zanedbávající:** Může mít podobu v rozsahu od lehké a výběrové po velmi hrubou a celkovou. Tento postoj je především u rodin s nízkou socioekonomickou úrovní, u negramotných rodin, přistěhovalců apod.. Není ovšem zásadním důvodem pro takový postoj k dítěti.

**Výchova rozmazlující:** Dítě se stává středem vesmíru pro své rodiče. Rodiče dítě zahrnují přehnanou láskou, chválí jej za běžné věci, posluhují mu, dělají pro něj první, poslední. Dítě je poté rozmazlené a nesamostatné, protože rodiče za něj vše dělají a zařizují. Rodiče díky své opičí lásce ztrácejí u dítěte autoritu.

**Výchova příliš úzkostná a příliš protektivní:** Příliš ochranný postoj. Rodiče dítěti nedovolují dělat činnosti, u kterých usuzují, že dítěti při nich hrozí nebezpečí. Dítě je tak ve stavu permanentní frustrace či subfrustrace základní psychické potřeby aktivity, volnosti. Děti reagují agresivitou nebo útlumem.

**Perfekcionistická výchova:** Rodiče své dítě přetěžují, chtějí, aby bylo nejdokonalejší ve všem, nebo alespoň jednom oboru. Často si tím rodiče kompenzují své neúspěchy, touhy.

**Výchova protekční:** Rodiče dítěti tzv. „vyšlapují cestičku“. Opět chtějí, aby vynikalo ve všem, ale nezáleží jim na tom, jakým způsobem se tohoto úspěchu dosáhne. Rodiče plní vše za dítě, pracují za ně.

### 2.7.3 Styly výchovy

Čáp (1993) rozlišuje tři základní typy výchovného přístupu k dítěti:

**Autoritářský styl:** Nazývaný také jako autoritativní, dominantní styl výchovy. Rodiče kladou na dítě vysoké nároky, neberou ohledy na jejich potřeby, přání a názory. Typické jsou pro tento styl výchovy zákazy, příkazy, a pokud dítě něco namítne, nastupují tělesné tresty či psychický nátlak. Tento styl vychovává osoby, které jsou submisivní, málo iniciativní, nebo naopak agresivní k autoritám.

**Liberální styl:** Tento styl je úplným opakem stylu předchozího. Rodiče dětem nechávají přílišnou volnost, nestarají se o ně, děti nemají žádné vedení, pravidla, ani hranice. Někdy to zajde do extrému, kdy je rodič ovládán dítětem. Děti jsou neposlušné, přehnaně sebevědomé, sobecké má problém respektovat autoritu.

**Demokratický styl:** Rodič se snaží být dítěti příkladem, má jasné vymezené cíle svého výchovného působení. Rodič dává dítěti možnost výběru, svobodně se rozhodovat, projevovat své názory a přání, ale jsou zde stanovené hranice rodičem. Tento styl je považován za optimální styl výchovy.

## 3 RODINA A JEJÍ MAPOVÁNÍ POMOCÍ KRESBY DĚTÍ

V práci se zaměřuji na zkoumání rodiny dětskou kresbou, proto se v následující části budu zabývat dětskou kresbou.

Kreslení je pro dítě hrou; je to trvalý produkt, který dítě může dovytvářet, může produkt měnit v něco dítěti známého. Je několik domněnek o tom, proč dítě kreslí. Kresba je pro dítě tzv. obrázkovou řečí, pomocí kresby vyjadřuje své zážitky, dojmy, ale i takové, které ho třeba zatěžují. Jindy se bere kresba jako zpředmětnění vlastního já. Jiní jsou toho názoru, že dítě svou kresbou něco napodobuje (Uždil, 1980).

Svémi bezprostředními výtvary nám děti dávají možnost nahlédnout do jejich světa. Tím, co kreslí, malují, modelují – tím, co vychází z jejich rukou. Nejde jen o kresbu, ale i o um jako je dovednost stříhat nůžkami, řezat nožem, ovládat kartáček na zuby, zacházet s tužkou a štětcem, barvičkami... (Matějček, 1986).

Luquet nazývá kresbu též jako Uždil hrou, ze které má dítě radost a která má sama v sobě svůj cíl. V knize autor zmiňuje dva názory různých autorů na kresbu. Jeden názor byl takový, že dítě nejdříve kreslí realisticky, drží se toho, co zažilo, nebo vidělo a později kreslí podle představ. Další názor zdůrazňoval, že se v prvních kresbách objevuje idealizování skutečnosti. Luquet tyto názory přehodnotil: *„Dětská kresba je do osmi až devíti roků ve svém záměru v podstatě realistická, ale že dítě zprvu kreslí to, co ví o osobě nebo o předmětu; teprve mnohem později graficky vyjadřuje, co na ní vidí.“* (Luquet in Piaget, Inhelderová, 1996, s. 61)

### 3.1 Vývoj dětské kresby

Dítě se vyjadřuje pomocí kresby, je to prostředek komunikace. Nekreslí jeden a týž obrázek stále dokola, ale věnuje vždy různé obrázky jiným lidem, jako část sebe samého, záleží na tom, pro koho je vytvořen (Cognet, 2013).

*„Ze strany dítěte se tu jedná o radost z kreslení a z toho, že je možné obrázkem někoho obdarovat; ze strany dospělého je tu potěšení z toho, že můžeme pozorovat dítě, jak kreslí, a že dostaneme obrázek.“* (Jumel in Cognet, 2011)

Realismus kresby a její fáze podle Luqueta

- „nahodilý realismus“: čáranice
- „nepochopitelný realismus“: neschopnost syntézy, dítě kreslí nekoordinovaně



- „intelektuální realismus“: dítě kreslí to, co není vidět
- „zrakový realismus“: dítě kreslí pouze to, co je vidět a začíná zobrazovat postavu z profilu

Stádia vývoje dětské kresby podle Příhody (1967)

1) Stádium črtací experimentace: toto stádium začíná před druhým rokem života dítěte. Vychází z pohybu ramenního kloubu a postupně z kloubu zápěstního, jde tedy o bezmyšlenkové čárání.

2) Stádium prvotního obrazu: objevuje se ve třetím roce života dítěte. Toto stádium přichází tehdy, kdy má dětská kresba nějaký význam a dítě je schopno tuto kresbu i opakovat.

3) Stádium lineárního náčrtu: přichází ve čtyřech letech. „*Lineární náčrt je již kresbou uvědomělou a tematicky zaměřenou nejčastěji na člověka. Toto stadium je výrazem difúzního a dosud komplexního vnímání světa, v němž fantazie dítěte splývá s realitou.*“ (Příhoda in Čížková a kol., 1999, 2003, s. 74)

4) Stádium realistické kresby: u dítěte nastupuje mezi pátým a šestým rokem. Kresba je detailnější, dítě kreslí stále podle představy, ale už odděluje zážitky od reality.

„...stačí říci, že začátky kreslení souvisejí osudově (podobně jako počátky mluvy) s vývojem dítěte a že se jimi hlásí všechno zdravé a přirozené, co v člověku je.“ (Uždil, 1980, s. 18)

Špaňhelová (2008) je toho názoru, že v předškolním věku se dětská kresba vyvíjí rychle. Pokud předškolní dítě nezvládá nakreslit geometrické tvary, či jiné, pro věk typické tvary, je to způsobené tím, že se dítěti rodiče nevěnují. S dítětem se má kresba trénovat, nebo alespoň ukázat, jak na ni. Kresba je pro rodiče i jako diagnostická metoda. Z kresby dítěte můžeme odhalit různé problémy, nebo z čeho mají děti obavu apod.

### 3.1.1 Kresba rodiny

Dítě může kreslit rodinu poté, co zvládne nakreslit lidskou postavu. Dítě ve věku od 3 do 4 let kreslí lidskou postavu ve formě hlavonožce. Čím je dítě starší, tím je kresba kvalitnější a propracovanější. Ve věku pěti let dítě postavě přikresluje trup, spojený s hlavou. V šesti letech dítě zdokonaluje tvar hlavy a přikresluje obličej, objevují se oči, uši a vlasy, díky jejichž délce můžeme rozeznat, zda se jedná o muže či ženu. Kolem sedmého roku už spojuje krkem tělo s hlavou (Novák, 2004).

Nejsou znatelné pohlavní rozdíly na postavě, nýbrž na oblečení. Dětská kresba se vyvíjí tak rychle, jak často dítě kreslí a je vystavováno pozitivním výchovným podnětům. Kolem šestého roku je kresba dokonalejší a detailnější. Hlava s trupem je spojena krkem, na hlavě jsou vlasy (Uždil, 1980).

Nyní přecházíme do dalšího stádia dětské kresby. V tomto stádiu jde především o uvedení vztahu dítěte se svým okolím, tedy o citové vztahy se členy rodiny. Nestává se často, aby dítě nakreslilo všechny členy rodiny, často se stává, že dítě zapomene nakreslit i sebe (Cognet, 2013).

*„Platí, že psychologická analýza a interpretace kresby není z hlediska psychologického hodnocení kresby z hlediska výtvarného a estetického, ale analýzou některých charakteristik osobnosti a jejich sociálních vztahů.“ (Novák, 2004, s. 7)*

Hodnocení a interpretace se zaměřením na kresbu Naše rodina podle Nováka (2004):

#### 1. Celkový dojem

Musíme vycházet z toho, co o dítěti víme. Z negativního dojmu lze vyhodnotit, že dítě není v rodině spokojeno. *„Z kresby harmonické rodiny lze dedukovat 2 zprávy – buď jde o rodinu i v reálu harmonickou, nebo ne. Dítě může unikat do vysněného světa.“ (Novák, 2004, s. 11)*

#### 2. Osoby a „zobrazení“ v kresbě

Pokud se v kresbě nevyskytuje některá z osob, bývá to projev citového strádání.

Porovnáváme, kdo z rodiny je nakreslen a kdo není, dále hodnotíme:

- Velikost postav: Čím je postava větší, tím je pro dítě významnější. Naopak malá postava může znamenat buď malý význam, nebo „splněné přání“ učinit daného člověka bezvýznamným, alespoň v kresbě. V neposlední řadě může velikost postav naznačit míru sebevědomí tohoto člověka hodnoceného očima dítěte.
- Pořadí postav: je dobré si všímat, kdo je na obrázku první, druhý, až poslední. Dá se tím naznačit postavení dotyčného v rodině. Je i důležité pořadí postavy směrem od samotného dítěte – autora. Kdo je blíže bývá přijatelnější než ten, kdo je dále.
- Způsob zobrazení: Kreslí-li autor všechny postavy stejně, vypovídá to o jeho nedostatku v kreslířských dovednostech. Jsou ale další možnosti vysvětlení – dítě se tím snaží nikoho neupřednostňovat či nenahněvat. Zobrazení zepředu značí extroverzi. Zobrazení z profilu naznačuje introverzi. Zobrazení zezadu bývá projevem agresivních impulsů, eventuálně náznakem snahy dotyčného z rodiny odstranit.
- Výraz jednotlivých postav a zobrazení jednotlivých částí těla: výraz tváře do jisté míry odráží náladu, kterou dané osobě připisuje kreslíř jako dominantní.

Hlava: Velká naznačuje sebevědomí, sklon ke kontrole situací a lidí v rodině.

Vlasy: Údajně symbolizují vitalitu a erotické vlivy – to za předpokladu poměrně bujných nebo alespoň přiměřeně naznačených kadeří. Pokud dítě nenakreslí vlasy, je to chápáno jako projev úzkosti a eventuálně i potlačených erotických impulsů.

Oči: Otevřené značí extroverzi, uzavřené introverzi. Pokud dítě nenakreslí oči, naznačuje to obtíže či ztrátu kontaktu.

Nos: Velký bývá znakem sebejistoty. Chybí-li, naznačuje tím dítě uzavřenost a tajnůstkářství.

Ústa: Jsou obrazem orálních přání od obliby dobrého jídla přes kouření až po erotiku.

Uši: Pokud jsou hodně nápadné a něčím zvýrazněné, mohou být vnímány jako obraz zvýšené citlivosti zejména na kritiku.

Ruce: ač se to nezdá, ruce mají v kresbě postavy velký význam. Vynechání může znamenat pocit viny, zkřížení rukou odměřenost.

Nohy: souvisí se sebejistotou a postavením ve společnosti

- Vynechání osoby: zde jsou dvě možnosti. Dítě potlačuje existenci této osoby, nebo pouhé opomenutí, což se stává především u vzdálenějších členů rodiny.
- Výběr barev: extraverti volí více barev spíše teplejší, naopak introverti méně barev a studené.

### 3.2 Význam a využití dětské kresby

*„Kreslířská činnost souvisí s vývojem motorickým, rozumovým a s emocionální zkušeností dítěte, je tedy pevně svázána s celkem duševního života.“ (Čížková a kol., 1999, 2003, s. 76).*

Z psychologického hlediska je důležitý celý proces kresby, záleží na době trvání kresby, držení tužky, komentáře při kresbě, používání gumy apod..

Kresbou se dostáváme blíže k dítěti. Můžeme tak lépe poznat schopnosti dítěte, problémy se kterými se dítě potýká a celkově se seznámit s jeho okolím (Čížková a kol., 1999, 2003).

### 3.2.1 Dětská kresba jako diagnostická metoda

*„Dětská kresba je v psychologii hojně využívanou technikou, která nám umožňuje využívat pro dítě přirozenou a ve většině případů také oblíbenou činnost k diagnostickým, psychoterapeutickým a v neposlední řadě také výzkumným účelům.“ (Žáčková in Kucharská a Májová, 2005, s. 91)*

Matějček (1957) upozorňoval na některá úskalí ve zkoumání dětské kresby. Za prvé je nutno respektovat vývojové změny, ke kterým v průběhu let u dítěte dochází. Další úskalí kreslení je, že kresba je považována jako zajímavá forma učení, dítě se s kreslením setkává už v mateřské škole a postupem let se z kreslení stává naučená činnost. V průběhu života se mění dětská kresba ze spontánní činnosti na něco naučeného, či dokonce kopii, napodobování vlastních, či cizích děl.

*„Celý výtvarný proces dítěti umožňuje neverbální, symbolickou řeč, jejíž pomocí může vyjádřit své pocity, přání, obavy a představy, které jsou vlastní jeho prožívání.“ (Čížková a kol., 1999, 2003, s. 73)*

## **PRAKTICKÁ ČÁST**

### **4 CÍLEVÝZKUMU A VÝZKUMNÉ OTÁZKY:**

Jak již bylo řečeno v úvodu, cílem mého výzkumného šetření je zjistit, jaký význam má rodina v životě dětí předškolního věku. Zajímalo mě, jak o tom vypovídají rodiče, učitelé mateřských škol i samotné děti. Záměrem tedy bylo analyzovat výpovědi jednotlivých respondentů a dětské kresby s ohledem na zobrazení rodiny a rodičů v nich.

K tomuto účelu jsem si stanovila 3 dílčí cíle:

1. Zjistit pomocí rozhovorů a kresby rodiny důležitost rodiny pro dítě.
2. Zjistit z rozhovorů od učitelek, jak se dítě chová v mateřské škole.
3. Zjistit, pomocí rozhovorů s matkou a dítětem, kolik času tráví děti se svou rodinou a jakým způsobem.

V rámci splnění tří výše stanovených cílů byly formulovány výzkumné otázky:

- 1.1 Koho dítě považuje za členy rodiny?
- 1.2 V jakém rodinném prostředí dítě žije?
- 2.1 Kdo doprovází dítě do školky nejčastěji a kdo ho z ní odvádí?
- 2.2 Jak vypadá komunikace mezi rodičem a dítětem?
- 2.3 O kom z rodiny dítě ve školce nejčastěji mluví?
- 2.4 S kým si dítě hraje, jak vypadá hra dítěte?

3.1 Jak tráví děti čas po příchodu z mateřské školy?

3.2 Jak vypadá program rodin o víkendu/volném dni?

## **5 METODY ZPRACOVÁNÍ VÝZKUMNÉ ČÁSTI**

Práce má empirický charakter, je založena na kvalitativní metodologii. Pedagogický výzkum je prováděn pomocí dvou metod, první jsem si vybrala polostrukturovaný rozhovor. Rozhovory jsem prováděla s dětmi, jejich matkami a učitelkami v mateřské škole. Pro podtržení celého výzkumu jsem zvolila doplňující metodu a to kresbu rodiny.

### **5.1 Výzkumný vzorek**

V praktické části jsem si vybrala čtyři zcela odlišné rodiny s dětmi ve věku od 3 do 6 let. Rozhovory s rodiči jsem prováděla přímo v jejich domově, takže jsem měla přímou možnost nahlédnout do jejich soukromí. Rozhovor s dětmi probíhal přímo v mateřské škole, stejně tak, jako s učitelkami.

Jak jsem již zmínila, pro výzkum jsem si vybrala různé typy rodin. Rodiny úplné, neúplné, žijící na vesnici, ve městě či rodiny s jedním dítětem nebo více dětmi.

Rodiny žijí ve středočeském kraji, pro jejich anonymitu nebudu uvádět místo bydliště. Spojujícím kritériem tak byl pouze věk dětí.

## **6 PŘÍPADOVÁ STUDIE - KAZUISTIKY**

### **6.1 Rodina č. 1**

První rodina pochází z malého města. Žije na okraji města v sídlištním bytě 2+1. Jedná se o rodinu úplnou. Matce je 36 let, má středoškolské vzdělání a pracuje jako produkční v soukromé firmě. Otci je 40 let, má vysokoškolské vzdělání a pracuje jako vedoucí pracovník v ekonomické sféře. Rodina má dva syny, první, osmiletý, navštěvuje 3. třídu

běžné základní školy v místě bydliště. Druhý, pětiletý František, navštěvuje běžnou mateřskou školu v místě bydliště.

### 6.1.1 Rozhovor s matkou

Matka byla velmi sdílná a neměla problém se rozpovídat. Jak je již zmíněné v úvodu, František má staršího bratra, matka popisuje vztah mezi sourozenci jako ideální, neubližují si, naopak si bratři říkají zdobnělině a vzájemně se ochraňují. *„Vztahy mezi bratry jsou dobrý, zatím dobrý. Jako perou se minimálně, to fakt musím říct, že více méně, tak František neřekne Adamovi jinak, než Adámku, to si všíměj, i když mu nadává, tak Adámku. Ale perfektní vztah opravdu, když jedou někam, většinou ve třech, s tátou, tak vycházejí perfektně. Když nadávám třeba Františkovi, tak Adam vezme telefon a dělá že volá tátovi, viš a hned jako.. chrání ho.“*

Na mateřské dovolené byla matka 6 let v kuse. Nejdříve se starším synem a poté s Františkem. Manžel byl v tu dobu své ženě velkou oporou, pomáhal jí a bral rodinu často na výlety, dovolené apod.. Matka tuto část života popsala jako opravdovou dovolenou. Velmi si pochvalovala fungování manžela a svých rodičů. *„Je to taková pohoda že jo, ráno si vstaneš, jdeš si nakoupit, uvaříš, pak si hrajete, kdykoliv manžel řekl, jedeme na hory, jedeme na Slovensko, jedeme prostě tam a tam, nikoho se neptáš, sbalíš se a jedeš.“*

Prarodiče dítěte z matčiny strany fungují perfektně, dá se říci, že jsou v kontaktu denně, jelikož se velmi často stává, že babička vyzvedává Františka ze školky. Rodiče manžela bydlí na Slovensku, proto je problém se stýkáním se s nimi, děti je skoro neznají. *„S mými rodiči jsou kluci v pohodě, na Slovensku horší, protože tam jezdíme málo a je to i jiná řeč, děti jim nerozumí“*

Volný čas dítěte je vyplněn venkovními aktivitami, rád si hraje s kamarády na hřišti, nebo jezdí na tréninky hokeje. Otec děti bere často do aquaparku, na plavání nebo v zimě na lyže apod.. O víkendech jezdí v zimě děti s otcem často na lyže, v létě jezdí celá rodina na kolech, snaží se trávit víkendy pohromadě, děti si to prý vyžadují.



František před nástupem do mateřské školy docházel z důvodu nástupu matky do zaměstnání 5 měsíců do stacionáře, což je školka pro děti rodičů, kteří jsou ochotni zaplatit určitý příspěvek, což nebyl pro rodinu problém. Adaptaci zvládl v pořádku a líbilo se mu tam. Od září začal chodit do klasické MŠ v místě bydliště, pár metrů od domova. „*On se tam cítí jak doma, protože tady z okna tam vidí. Má to kousíček.*“ Matka syna na přechod do mateřské školy připravovala, často s ním o školce mluvila, chodili se procházet kolem, aby si navykl. Do školky chodí rád a často o ní mluví, ale občas má stavy, kdy by šel raději k babičce a matka mu vyhoví. „*Když mají výlet, nebo plavání, to jo, to se těší, ale jako není to do školky, hurá.*“

Františka v poledne vyzvedává matka, jelikož má práci ve stejném městě jako školku a odvádí syna ke svým rodičům. Často se stává, že zůstává ve školce i odpoledne, pak si pro něj chodí buď babička, nebo matka, až skončí v zaměstnání. Po příchodu domů chodí s bratrem ven před dům, nebo s matkou na sportovní hřiště. Otec se vrací až k večeru.

„*Ve školce nechodil nikdy do žádných kroužků, vím, že tam je angličtina, ale jelikož František ještě pořádně nemluví, tak nám to nepřišlo vhodné.*“ V současné době se věnuje hokeji. Rodiče jsou ochotni mu zaplatit jakýkoliv kroužek, když to bude chtít, jsou otevření všemu, co si František bude přát.

Matka popsala syna jako klidné dítě, které si vystačí s knihou a pohádkou o krtečkovi. Je tichý, umí si hrát sám, má rád vojenské věci a rybaření s otcem.

### **6.1.2 Rozhovor s učitelkou**

Rozhovor s učitelkou byl obohacující, popsala Františka podrobně, je vidět, že má o dětech ve třídě velký přehled. Připravila si pro mě i dokumenty s diagnostikou dítěte, do kterých jsem měla možnost nahlédnout a ze kterých čerpala při rozhovoru.

První věta, kterou učitelka řekla, bylo, že jsem si nevybrala dobré dítě pro výzkum. „*On je hrozně nevýrazný*“, tím mě trochu vylekala, ale dále o něm mluvila velmi hezky.

Z výpovědi učitelky vyplynulo, že je František velmi šikovný, co se grafomotoriky týče. Je pečlivý, trpělivý a velmi nápomocný. Není lakomý, řídí se společenskými normami chování. Respektuje autoritu, poslouchá, ale občas se nechá strhnout davem, ale stačí ho jen upozornit a je vše zase v pořádku. Není moc komunikativní, není si moc jistý sám sebou, ale je velmi kamarádský a mezi dětmi oblíbený, nemá jednoho vyhraněného kamaráda, se všemi dětmi vychází výborně. *„Neubližuje, je kamarádský, děti s ním chtějí na procházce za ruku, je oblíbený mezi dětmi.“*

*„Při komunikaci s rodiči, on nic moc neříká no, děda ho třeba pobízí, ale jako on toho moc neřekne, jinak jako mně přijde, že šeptá, když s nimi mluví. O rodičích, to jako nemluví. On jako celkově mluví hodně málo.“*

Do školky vodí Františka matka nebo otec a většinou ho vyzvedává babička, nebo jeden z rodičů, je to různé. Odloučení od rodičů už zvládá, ale začátky nebyly jednoduché, chvílema plakal, ale zvykl si.

*„Na kroužky nechodí, oni mají plno sportů mimo školku, s námi jen na plavání.“*

### **6.1.3 Rozhovor s Františkem**

Rozhovor s Františkem nebyl pro mě snadný, ptala jsem se ho na připravené otázky, ale jeho odpovědi byly vždy jen přikývnutí, nebo jednoslovné, bylo na něm vidět, že se stydí, je nesmělý. Nerozpovídal se, a proto byl rozhovor s ním velmi rychlý a krátký. Žádná z mých otázek ho nijak nezaujala, ani povídání si o kamarádech, nebo o hračkách. Více ho bavilo kreslení rodiny, alespoň při kresbě byl schopný se trochu rozpovídat a popsat, koho nakreslil (kresbám dětí bude věnována následující kapitola).

## **6.2 Rodina č. 2**

Rodina druhá žije ve vesnici, v malém, patrovém domku, nyní staví nový, větší dům. Rodina je neúplná, matce je 20 let, má středoškolské vzdělání a v současné době pracuje jako účetní v sousední vesnici. Synovi Markovi jsou 3 roky. Matka ho každý den odváží do nedaleké vesnice do mateřské školy, kam dochází prvním rokem. Nyní

žijí u matčina partnera, se kterým plánují budoucnost. Partnerovi je 23 let, má středoškolské vzdělání a povoláním je řidič. Biologický otec žije se svými rodiči, je mu 22 let a je studentem vysoké školy.

Situace v této zkoumané rodině je poněkud netypická. Matka otěhotněla ve svých 16 ti letech. Jelikož dítě porodila v květnu, mohla být s dítětem do září doma, měla tedy pouze čtyř měsíční mateřskou dovolenou. Matka chtěla dokončit střední školu co nejdříve, a proto se domluvila se svou matkou, že si dítě vezme do péče. Tím pádem mohla matka dokončit střední školu a babička nastoupila na tří letou mateřskou dovolenou. V tuto chvíli syn prvním rokem dochází do mateřské školy, bydlí s matkou a jejím přítelem. S prarodiči se setkává často. S biologickým otcem tráví jeden den v týdnu.

### **6.2.1 Rozhovor s matkou**

Jak jsem již v úvodu zmiňovala, rodiče dítěte spolu nežijí, rozešli se ještě před tím, než matka zjistila, že je v jiném stavu.

Po porodu byla matka 4 měsíce na mateřské, poté si dodělávala střední školu, na mateřskou dovolenou tedy nastoupila její matka. Matka zvládala střední školu a ještě se večer starala o dítě. *„Přemýšlela jsem, jestli půjdu na vysokou školu, ale pak jsem si říkala, že Marek začal mluvit, chodit, tak jsem si řekla, že bych tím přišla o to nejlepší, tak jsem nešla. Řekla jsem si, že s ním budu raději doma, abych nic nepropásla.“*

*„S pomocí o malého mi pomáhali úplně všichni, celá rodina. V mé situaci to bylo potřeba, sama bych to nezvládla. Partnera jsem neměla, ale rodiče mi pomáhali maximálně.“*

Nyní bydlí s Markem a přítelem v malém domku. *„Marek je doma tedy tady, v baráčku u mého přítele, je tu šest dní v týdnu, má tu svůj pokoj, hračky, sám říká, že je tady doma.“* Biologický otec si bere syna pouze jednou týdně, na delší dobu si ho nikdy nebere. *„Stává se, že tam ani nejezdí, například teď dokončoval Eduard bakalářskou práci, takže malého čtyři týdny neviděl, to bude Marek zase rvát“.*

S prarodiči ze strany matky je Marek velmi často. Ze školky si ho většinou vyzvedává matka nebo babička, po školce si ho babička většinou bere k sobě domů, protože bydlí ve stejné vesnici, jako je školka. Pokud ho vyzvedává matka, jedou se podívat na babičku a dědu, takže je u nich skoro denně. *„Mamka mi často volá, kdy přivezu Máru... no a když Mára vidí babičku, tak se k ní hrne a hned se ptá, jestli u ní bude spinkat.“*

Po příchodu ze školky chodí většinou s matkou na procházku, nebo si hraje, přímo to vyžaduje. Rád si prohlíží knihy. Ve volném čase je rodina většinou pohromadě, jezdí na výlety, nebo se věnují práci na zahradě.

Matka měla přehled o tom, co kdy dělají ve školce, na školku dítě připravovala, povídali si o tom, jak to tam chodí a často potkávali děti na procházkách. Adaptace byla těžká, nemohl se od matky odtrhnout. *„Týden mu trvalo, než si zvykl na ten režim, on je velký mamánek, je na mně závislý, takže ten první týden plakal každý den, pak už mu to bylo úplně jedno“*. Do školky se nyní těší, ptá se matky po příchodu domů, kdy zase půjdou do školky, o školce začne většinou mluvit sám.

Na kroužek nechodí, ale ve školce pořád něco vyrábějí nebo kreslí, takže matka nevidí kroužek jako nutnost. *„Jinak na nic nechodí, můj táta akorát pořád říká, že bych ho měla dát na fotbal nebo na něco, protože to dítě přijde domů ze školky a má strašně moc energie.“*

### **6.2.2 Rozhovor s učitelkou**

Učitelka mluvila o špatné adaptaci. *„Adaptace byla horší. On je takovej malej a má strašnou nevýhodu v tom, že od začátku nebyl s tou maminkou. Takže na začátku docházky hrozný scény a brek, bál se, že maminka nepřijde.“* Názor učitelky je takový, že matka měla s nástupem Marka do školky počkat. Marek je hodně citlivý, nesamostatný, učitelka by doporučovala roční odklad.

Do školky Marka doprovází matka nebo babička, záleží, kde spí a ze školky ho odvádí stejně tak matka nebo babička. *„On je teda hodně citlivej, bych řekla, hodně“*

*nesamostatnej, ale nemôžu říct, že na nás by byl nějaký vztek, to zas spíš mamince stropí scénu.“*

O mamince mluví pořád. Nemá vyhraněného kamaráda, hraje si spíše sám, většinou s auty nebo vlaky. Rád maluje, ale spíš čmárá, nemá ještě osvojené grafomotorické návyky.

### **6.2.3 Rozhovor s Markem**

Markovi trvá, než se rozpovídá, původně jsem s ním chtěla dělat rozhovor doma, ale tam to nebylo možné, chvíli neposeděl, ve školce to šlo lépe, ale také nebyl moc sdílný, neudržel pozornost. Odpovídal rychle, bylo na něm vidět, že to chce mít co nejdříve za sebou. Odpovídal většinou jednoslovně nebo jednou větou. O školce mluvil hezky, paní učitelka je hodná a ve školce si nejraději hraje sám, většinou s vláčky. *„Támhle si hraju, podívej, sám si hraju a radši hlídám vláčky. S vláčkama, mám ještě vláčky od Ježíška.“*

Doma si hraje také sám nebo s maminkou. Zmíní se pouze o matčině příteli a dědečkovi.

## **6.3 Rodina č. 3**

Rodina žije ve větším městě u Prahy v patrovém dvojdomku 4+1. Rodina je úplná, matce je 34 let, má vysokoškolské vzdělání a je již čtvrtým rokem na mateřské dovolené, nyní se syny – dvojčaty, kterým jsou dva roky. Manželovi je 31 let, má vysokoškolské vzdělání a pracuje jako právník. Spolu vychovávají tři syny – dvojčata a syna Petra, kterému jsou 4 roky a dochází druhým rokem do mateřské školy.

Rodina žije spořádaně, harmonicky, je finančně zabezpečena. Děti tráví více času s matkou, otec se vrací z práce k večeru, ale vynahrazuje dětem svou přítomnost o víkendech. S prarodiči se děti vidí málo, jelikož jsou zdaleka.

### **6.3.1 Rozhovor s matkou**

*„Mezi kluky jsou ideální vztahy. Péťa je pro malé vzorem, jako, že kluci po něm dělají věci, zatím jsou ještě malinký. Ještě to tolik nevnímají.“* Matka je velmi spokojená, ač unavená, s dětmi tráví veškerý čas a plně se jim věnuje. V současné době je již čtvrtým rokem na mateřské dovolené. Mateřskou si užívá naplno. *„Je to super, já si to strašně užívám.“* Aby nedošlo k úplnému vyčerpání, pomáhají jí s hlídáním dětí dvě chůvy - studentky, matka má čas si odpočinout a relaxovat. Tuto pomoc využívají především proto, že prarodiče jsou z daleka a nemají tak možnost se o děti starat.

Matka přiznala, že nyní nejde se plně věnovat Petrovi, veškerý program se musí přizpůsobovat dvojčatům. *„No s Petrem jako toho nejde moc teď dělat, protože jsou u toho prckové a ti všechno ničí no a většinou se s nimi snažím být co nejvíc venku, protože tam jsou ty děti, nějak se zabaví.“* Nyní to má i zařízené tak, že když přijede chůva, tak matka tráví nějaký čas pouze s Petrem. Rodina navštěvuje jednou týdně babičku, což jim zpestřuje program, jiné prostředí, jiné hřiště, hračky.

Petr chodil do školky už před třetím rokem, 2x týdně na dopoledne, takže adaptace v klasické MŠ byla bez problémů. Do školky se mu nikdy nechce, ale to ho vždy přejde. *„Do školky, on říká, že se netěší, ale je na něm vidět, že ho to tam baví a že tam má kamarády a když tam není, tak mu to chybí, když je třeba nemocný a dlouhodobě tam nemůže, tak mu chybí. Strašně si chce zvát kamarády domů.“*

Ve školce si hned zvyknul, těší se na kamarády, baví ho to tam, *„Velmi rychle zapadl do kolektivu, ale to je díky dobré učitelce.“*

Do školky doprovází Petra matka s dvojčaty a po obědě ho tak i vyzvedává, poté jsou většinou venku. Jdou buď na procházku, na hřiště, do knihovny, program mají pestrý.

Petr chodí na anglický jazyk, to mu stačí, protože školka je pro něj už tak dost vyčerpávající. *„Myslím si, že ho to baví, on jako samozřejmě vždycky říká, že ne, ale jako jinak je nadšenější.“*

O víkendech je do programu zapojený i otec, většinou bere Petra na výlety, nákupy autem, nebo vlakem.

Petr je velmi zvědavý, stále by jezdil na výlety a poznával něco zajímavého.

### 6.3.2 Rozhovor s učitelkou

*„No, není vůdčí typ určitě, ale není ani v pozadí. S dětma se do her zapojuje úplně normálně, přirozeně, ale někdy je spíš takový, že se stáhne do ústraní, určitě není vůdčí typ“.* Nemá problém s autoritou, když se něco řekne, poslechne. Je velmi vnímavý a pozorný, když se učíme nové básničky nebo písničky, pamatuje si je mezi prvními.

Do školky dítě doprovází převážně matka, otec jen výjimečně, s prarodiči se učitelka nikdy nesetkala. Při komunikaci nemá moc možnost pozorovat dítě s rodiči. *„Ale tak mamka je fajn ženská a tatka je taky příjemný člověk, takže myslím, že ta komunikace s těma rodičema je. Oni vždycky ty děti se chovají trochu jinak s rodičema a ve školce.“*

O rodičích Petr ve školce vypráví, o bratrech vůbec nemluví, nejvíce mluví o otci. Kamarádů má hodně, spíš táhne ke klučičí partě, což není nic neobvyklého, ale nejlépe vychází s jednou holčičkou. *„On je zrovna takovej, že když si chce hrát s klukama a oni řeknou, že nechtějí, tak odejde, neumí se prosadit.“*

Nejoblíbenější hra je pro něj stavění z kostek, stavba kolejí, vláčky. Nebaví ho pracovní listy, ani kreslení.

*„Hodně si pamatuje, když se učíme nové básničky nebo písničky, má dobrýho pamatováka, to si pamatuje mezi prvníma.“*

### 6.3.3 Rozhovor s Petrem

Petr chtěl být s rozhovorem hotový co nejrychleji, to samé platí i pro kresbu rodiny, vůbec ho to nebavilo. Opět odpovídal jednoslovně, jako jiné děti. Při otázce, kdo patří do jeho rodiny, vyjmenoval matku, bratry a velmi zdůraznil, že především tam patří on, několikrát to zopakoval, ale na otce zapomněl, ačkoliv o něm jindy mluví nejčastěji. Do školky ho doprovází otec, ten týden zrovna měl dovolenou. Jako

oblíbenou hračku ve školce uvedl vláčky. Na otázku ohledně kamaráda ve školce, neřekl jeho jméno, pouze to, že je dnes nemocný. Zajímavá byla otázka, kdo si s ním nejvíce hraje doma, odpověděl, že nikdo. Na kroužek podle něj žádný nechodí a ani nechce. Co ho opravdu v současné době zajímá, jsou hasiči. K otázkám se stavěl velmi negativně, pospíchal, aby byl co nejdříve hotový.

## **6.4 Rodina č. 4**

Čtvrtá rodina žije v bytě 3+1 v malé vesnici. Rodina je úplná, matka má středoškolské vzdělání, je jí 42 let a pracuje jako dělnice. Otcí je 37 let, má středoškolské vzdělání a pracuje jako dělník, občas stavař. Manželé spolu mají dvě dcery, Věru, které je šest let, v září nastupuje do první třídy základní školy. Druhé dceři Nele jsou čtyři roky a dochází druhým rokem do mateřské školy, do stejné třídy jako sestra. Domácnost s rodinou sdílí i babička, matka otce dětí, která je v důchodu.

Matka má z prvního manželství dva syny, se kterými se skoro nevidá, žijí s otcem. Jednomu synovi je 16 let, studuje střední školu a druhému je 20 let.

Jelikož oba rodiče docházejí do práce brzy ráno, o dcery se většinu času stará babička. V rodině nepanují harmonické vztahy mezi matkou a tchyní.

### **6.4.1 Rozhovor s matkou**

Při rozhovoru s matkou často docházelo k odcházení od tématu. Nepříznivé vztahy s tchyní akcentovala hned na začátku našeho rozhovoru. Se současným manželem mají dvě dcery, o které se převážně stará babička, která je už v důchodu a žije s nimi. Vztah mezi dcerami je podle matky normální. *„O všechno se hádaj, co má jedna, musí mít ta druhá, no, asi tak jako všude a hádají se teda dost. Třeba plácnu, půlíš sušenku jedna už křičí, že má menší, ale nevidí to, prostě ona to nevidí, ale už dopředu ječí.“*

Matka byla na mateřské dovolené celkem 4 roky. Se starší dcerou Věrou prý mateřskou rozhodně jako dovolenou nepovažuje, protože byla příliš živá, až hyperaktivní. *„Doktorka jí psala už od půl roku, že je hyperaktivní, já jsem žádný*



*prášky nechtěla, že dokud to zvládám a jsem s ní doma, že to nepotřebuje. Ale musím říct, že čím je starší, tím je to s ní lepší, nebo jestli si na to člověk tak už navykne...*“

S Nelou byla mateřská dovolená pohodovější, u té si i odpočinula. Se staráním se o dcery ji pomáhala tchýně. Pomoc, co se hlídání dcer týče si matka pochvaluje, ale je to opravdu jen dohled, žádná výchova, nebo hraní si s nimi. *„Babička je hlídá tím stylem, já si lehnu k televizi a dělejte si, co chcete, mě to fakt nebaví...”*

K babičce z matčiny strany jezdí dcery na prázdniny, ale už tam prý nechtějí jezdit, jelikož je babička přísná a musí poslouchat.

Do školky se dcery vždy těší, vodí je tam a zároveň je odvádí vždy babička, protože matka a otec chodí brzy do práce a pozdě z práce. *„Jo, vypráví, když něco vyráběli, nebo jak sedí v tom kroužku, nebo o kamarádkách, co zažili a tak. O učitelkách, to ani nevím, ale asi jo, při tom kroužku no.”* S mateřskou školou je matka spokojená, až na svačiny dětí, které si děti nosí z domova.

Matka popisuje svou rodinu jako sociálně slabší, která je zaškatulkovaná a bere jí tak celá vesnice. Už se jí párkrát stalo, že se ve školce ztratila dítěti nějaká hračka a prvním podezřelým byly její dcery. Mrzí ji, že kvůli tomu nemají dcery kamarády.

Na kroužek chodí ve školce Věra, na lidové tance.

Volné chvíle tráví většinou na zahradě nebo na hřišti, doma si malují, hrají na počítači hry nebo koukají na TV. *„Tak nějak spolu trávíme ty víkendy no, ale manžel jezdí často ne melouchy a tak no. Tak jako takhle úplně spolu všichni, to málo, my se vidáme hlavně večír.”*

Věra je velmi zvědavá, suverén, ale i velmi důvěřivá a kamarádká. Často se stává, že si bez dovolení bere hračky kamarádů ve školce, dochází ke konfliktu a proto je pak smutná, že nemá kamarády. Věra je ta, která provokuje, hlavně svou sestru Nelu.

Nela je pečlivá, klidná, absolutně bezkonfliktní.

#### **6.4.2 Rozhovor s učitelkou o Nele**

*„Jo, ona je dobrá, přizpůsobivá, sociálně zdatná. Když to srovnám věkově, tak je jako jinde, než Věra.“* Je bezproblémová, nikomu neubližuje a k dětem se chová hezky. *„Ona je hodně přemýšlivá. Někdy, když je málo předškoláků, tak si jí vezmu na práci k předškolákům a je vážně moc šikovná. Řekla bych, že kdyby měla jiné zázemí doma, tak že je až nadprůměrně inteligentní.“* Nejraději má volnou hru, kdy si hraje převážně sama, umí se zabavit. Nemá oblíbenou hračku ve školce, ale často se pohybuje v kuchyňce, co jí padne do ruky, to bere. Stejně tak nemá ve školce vyhraněné dítě, se kterým si hraje, je spíš samotářka. Je spíš pozorovatelka, ale naprosto bezkonfliktní.

*„Babička je vodí, maminka teď v současné době velmi intenzivně pracuje. Máme pocit, že nikdo jinej 24h. nedělá. Takže maminka, teď ji nevidáme, nemá čas, ale já to teda nechápu, ona je ani nedoprovází, ani pro ně nepřijde no. Tatínek, ten přišel za celou dobu, co sem holky chodí tak pětkrát. Ten je asi taky hodně zaměstnán.“*

Učitelka byla přítomna u komunikace mezi dítětem a matkou. Maminka mluví k Nele hezky, neviděla, že by byla k matce odsekávala apod. Často mluví o tom, co doma dělaly, jak pekly s maminkou apod.

### **6.4.3 Rozhovor s Nelou**

Věk si odpočítává na prstech, ale správně. Jako svou rodinu vnímá rodiče a babičku, zapomíná na sestru, to si uvědomí až při otázce, zda nemá bratra či sestru. Při otázce, jak se sestra jmenuje, si vzpomene na dva nevlastní bratry, se kterými si hrává. Ve školce si nejčastěji hraje se sestrou nebo sama s hračkami z Kinder vajíček, po této otázce začne odříkávat rozpočítávadlo, které se učili ve školce. Do školky ji doprovází babička a zmíní i psa. Ze školky ji odvádí babička nebo máma, neví koho si vybrat. Paní učitelku si chválí, ale zmíní se, že ji občas vynadá, za co, to mi už neřekne.

Volný čas tráví venku stejně jako sestra si hraje se sousedy, nebo si doma staví z kostek. *„Jdeme třeba ven, nebo si stavíme, chvilku si hrajeme s Matějem a s klukem a ten se jmenuje... já už jsem to jméno zapomněla.“*

Zmíní se o výletu s rodiči na Petřín, projížďku autem, vlakem a autobusem. Na kroužky nechodí, ale ráda by hrála na zobcovou flétnu. *„Já jsem chtěla na flétnu, ale*

*nemůžu, protože mě paní učitelka nepustí. Věra jednou byla, protože já jsem jednou zapomněla noty, ale Věra má flétnu.“*

#### **6.4.4 Rozhovor s učitelkou o Věře**

Věra je hádavé dítě, často dětem narušuje hru a chodí žalovat. Je vidět, že si chce s ostatními hrát, ale neví jak. *„Ona se prostě nepřipojí do hry, že by se připojila, ale vždycky jim to nějakým způsobem naruší, jo a pak chodí žalovat.“* Není zlobivá, ale neumí se zabavit. Pravidla dodržuje, respektuje autoritu, ale dlouho nevydrží u jedné činnosti, musí se obměňovat úkoly a stále ji něčím zabavovat. Je absolutní pohodář, flegmatická, nestresuje se z nepovedené práce. Měla by nyní nastoupit do základní školy. *„Ona jde do školy naprosto nepřipravená, pravolevá orientace, sluchová percepce... My z ní v podstatě nemůžeme nic dostat, ale podle tatínka při zápisu z ní byli nadšení“*

S doprovázením do školky je to stejné jako u sestry. Komunikace s rodiči je dobrá a mluví pouze o mamince. Kamaráda ve školce jednoho nemá, neumí se začlenit. Hračky oblíbené nemá, hraje si se vším.

#### **5.4.5 Rozhovor s Věrou**

Věděla kolik jí je let, jako členy rodiny vyjmenovala všechny ty, se kterými bydlí, ale zapomněla na svou mladší sestru, na psa nezapomněla. Uhýbala od otázek, ráda mluvila o sousedce se třemi psy. Když jsme začaly mluvit o sourozencích, vzpomněla si na svou sestru, ale opomněla své dva nevlastní bratry, se kterými nesdílí domácnost, vzpomněla si během rozhovoru. *„Ségru jedinou Nelču a bráchu nemám. ... Vlastně mám dva, Robču, Zbyňdu... ale jsou starší“*, bylo vidět, že je smutná, protože si s ní už nechtějí hrát. Při otázce, kdo ji doprovází do školky, řekla jako první, že babička, ale i maminka a tatínek. Nejraději si hraje s auty, panenkami a ve školce ráda navléká korálky, nebo si kreslí. Kamarádí se s dětmi ze sousedství, často si hrají venku. O školce se nerozpovídala, jen přikývla, že se jí tam líbí. Ráda by docházela na kroužek flétny, karate a angličtinu.

Volný čas tráví s babičkou doma, nebo venku. „*Mamka s tatškou jsou v práci, ale my jsme s babičkou venku, když je hezky.*“

Na výlety ani procházky prý nechodí. „*Jezdíme vláčkem, auto nemáme. Na procházky nechodíme*“

Zmíní se i o druhé babičce, která jim koupila nové oblečení. Velmi odbíhá a mění témata. Začne mluvit o babičce, poté o dědovi a skončí u vypadnutého zubu. „*Jinak jsme byli u babičky a pak nám koupila babička z Třebíče nový bundy a čepice a babička byla jednou tak dlouho v krámu, že děda myslel, že nakupuje celý krám a mně jeden zub vypadl a kejve se mi druhej.*“

## **7 KRESBA RODINY**

Kresbu jsem s dětmi prováděla individuálně, přímo v mateřské škole, do které docházejí. Ve třídě byl klid, byli jsme tam o samotě. Některé děti byly z kresby nadšené a doprovázely kresbu komentářem. Nyní zde popíšu, co vyšlo z kreseb dětí.

### **7.1 František (5 let)**

Celková kresba působí v normě, na papíře je zobrazená celá rodina. Nakreslené postavy odpovídají věku dítěte.

Rodina je nakreslena spíše v dolní části papíru, což značí u dítěte určitý pesimismus. Jak uvádí Novák (2004) „*čím je postava větší, tím je pro dítě významnější*“ (Novák, 2004, str. 12), všechny postavy jsou vyšší než samotný František, což může tedy znamenat, že je pro něj důležitá a významná celá rodina. V této kresbě nakreslil František sebe jako nejmenšího, což značí malý význam. Ostatní jsou skoro stejně velcí, až na otce, ten je nejvyšší. Může to znamenat vysoké sebevědomí.

František nakreslil sebe mezi bratrem a matkou, nejdál je mu otec. Postavy, které obklopují, samotné dítě jsou mu bližší. Je to jistě tím, že spolu tráví více času.

Žádná z postav nemá nos, to značí uzavřenost a tajnůstkářství, což by odpovídalo projevu dítěte.

Ohraničení rodiny čarou značí ochranu, dítě chce rodinu chránit.

## **7.2 Marek (3 roky)**

Kresba postav je kvalitněji zpracovaná, než kresba šestileté Věry. Papír je celý pokreslený, to znamená (viz Novák, 2004), že dítě je sebevědomé. U Marka jsem byla zvědavá, koho nakreslí, nakonec nakreslil sebe, matku a matčinýho přítele. Největší z postav je partner matky a je zobrazen uprostřed papíru. Znamená to, že je pro dítě důležitý, má pro něj určitý význam. Vedle něj zobrazilo dítě samo sebe a mezi sebe a partnera matky dokreslil svou matku, takže matka je pro něj přijatelnější a významnější, ovšem její postava je menší, než zbylé postavy.

Jelikož se Marek nakreslil na kraj stánky, můžeme usuzovat, že je introvertní, necítí se být středem rodiny.

Výraz ve tváři mají postavy stejný, smutný.

## **7.3 Petr (4 roky)**

Kresba neodpovídá věku dítěte, Petr nebyl soustředěný a neměl zájem něco malovat, chtěl být s obrázkem co nejdříve hotový, proto rychle nakreslil dvě postavy, matku a otce. Postavy jsou nakreslené přes celý papír a nemají obličej. Zajímavé je, že nenakreslil sebe ani bratry. Může to znamenat, že se cítí být opomíjený nebo, že pro něj rodina znamená hlavně máma a táta. Více se k dané skutečnosti nechtěl vyjadřovat, takže se můžeme jen domýšlet

## **7.4 Věra (6 let)**

Kresba Věry neodpovídá jejímu věku. Ve věku 6 ti let by měla mít postava trup, krk, detaily apod., ale Věra nakreslila hlavonožce. Na obrázku vyobrazila matku, otce, babičku a psa. Na obrázku chybí sama autorka, což znamená, že se v rodině cítí opomíjená, přehlížená. Zároveň zde chybí i sestra. To může znamenat, že není plně

zapojena do rodinného systému, či žárlivost. Další možné vysvětlení je, že nakreslila jen členy rodiny, které považuje za důležité, podobně jako Petr.

Černý mrak nad hlavami značí podle Koppitze (1968) smutek dítěte, či depresi. Zajímavé ovšem je, že dítě nakreslilo i rozesmáté slunce, což naopak značí spokojenost dítěte.

Zaplnění celé plochy papíru značí vysoké sebevědomí a uzavření se do sebe. Opět je zde ohraničení rodiny, což značí ochranu.

### **7.5 Nela (4 roky)**

Kresba odpovídá věku dítěte, Nela nakreslila hlavonožce. Zaplnila celou plochu papíru, to značí sebevědomí dítěte. Když jsem se jí začala ptát, kdo je na obrázku, hned si uvědomila, že jí tam někdo chybí, jelikož neměla papír zcela zaplnění, dokreslila sestru. Původně tam měla jen babičku, otce a matku. Sama Nela je na okraji obrázku, to značí introverzi. Nejblíže jí je otec, je pro ni tedy významný a nejdále matka. Obrázek působí harmonicky, postavy se usmívají.

Velikost postav je podobná, největší je otec a matka, což značí významnost pro dítě. Postava babičky je dá se říci nejmenší, je to možná tím, že jí babička nevěnuje takovou pozornost, jakou by si přála.

## 8 DISKUZE

V úvodu praktické části jsem si vymezila 8 výzkumných otázek, které nyní vyhodnotím.

### 1. Koho dítě považuje za člena rodiny?

Ve všech zkoumaných rodinách se ukázalo, že dítě považuje za člena své rodiny ty, kteří s ním žijí, sdílí domácnost. K tomuto výsledku nasvědčoval jak rozhovor s dítětem, tak i samotná kresba. Pokud dítě nechtělo na otázku odpovědět, dala se odpověď vydedukovat právě z kresby rodiny.

Ty rodiny, které vlastní domácího mazlíčka se projeví i v kresbě dětí. V jedné kresbě byl zvířeti upřednostněný význam před sourozencem.

### 2. V jakém rodinném prostředí dítě žije?

Domácnost rodin vypadala různorodě. Setkala jsem se s rodinami, které žily v bytech, ale i s rodinami žijící v rodinném domě. Bylo to přesně půl na půl. Ve svém výzkumu jsem měla pouze jednoho jedináčka, ten měl svůj pokoj, ostatní děti sdílely pokoj se sourozenci. Pokoje dětí byly podnětné, měly v nich hračky, knihy, úložné prostory, vlastní postel.

Ve všech rodinách jsou dva partneři. Pouze jedna rodina je neúplná, ale matka má v současné době partnera, který dítěti plně vynahrazuje nepřítomnost biologického otce, což bylo znatelné i z kresby dítěte. S jednou z rodin sdílí domácnost i babička, což má dopad na vztahy s matkou dětí, na děti tyto spory nemají dobrý vliv, jelikož spory často řeší (podle informací od matky) před dětmi. Z finančních důvodů je pro rodinu společná domácnost s babičkou ovšem nutností a tak se se situací nedá nic dělat.

Celkově rodiny fungují, dětem je věnovaná pozornost rodičů, až na jednu, z důvodu pracovního vytížení obou rodičů.

### **3. Kdo doprovází dítě do školky a kdo ho z ní odvádí?**

Ve většině rodin doprovází dítě do školky matka. V jednom z případů je to dané tím, že je matka na mateřské dovolené, v dalších dvou případech to mají matky cestou do práce a nikdo jiný nemůže. V jednom případě dochází rodiče do práce ve velmi brzkých hodinách, a proto využívají pomoc babičky, která s rodinou bydlí. Ve většině případů je to tedy matka, kdo odvádí dítě do školky.

Ze školky jsou děti odváděné většinou opět matkami, po pracovní době. Další z možností je odvádění dítěte ze školky babičkou. Ani v jedné rodině se nevyskytuje situace, kdy by ze školky dítě vyzvedával otec. Jistě je to tím, že v tu dobu, kdy dítě odchází ze školky, nejsou otcové ještě doma, ale pracují.

### **4. Jak vypadá komunikace mezi rodičem a dítětem?**

Tuto otázku mohla nejlépe zhodnotit učitelka. Vyskytly se odpovědi, kdy učitelka nebyla schopna zodpovědět tuto otázku, protože není u komunikace mezi rodičem a dítětem přítomna.

V jedné z rodin se vyskytovala agrese dítěte. Dítě matku slovně napadalo, dělalo scény, předvádělo se a absolutně ji neposlouchalo. Učitelka byla přesvědčená o tom, že jí tím tak dávalo najevo svůj nesouhlas s tím, že musí být dlouho ve školce.

V další rodině dítě s matkou nebo prarodiči nekomunikuje vůbec, ač se rodina snaží dítě nějak rozmluvit, pouze přikývne, nebo šeptá. Jedná se ale o dítě, u něhož je to převažující způsob komunikace, nedá se tedy říci, že by daný způsob vztahování se k rodičům ukazoval na narušené vztahy mezi dítětem a rodiči.

### **5. O kom z rodiny dítě ve školce nejčastěji mluví?**

Opět otázka mířená na učitelku. Z rozhovorů jsem zjistila, že děti nejčastěji mluví o tom členu rodiny, se kterým tráví nejvíce času, se kterým jezdí na výlety a získávají mnoho zážitků. Naopak některé děti mluví nejčastěji o tom členu, kterého



postrádají, se kterým za den nepřijdou často do kontaktu. V obou případech je to většinou otec, protože je to ten, kdo se vrací domů až pozdě večer a zároveň se dětem věnuje především o víkendech, ve volných dnech. Otcové se tak snaží dětem vynahrazovat svou nepřítomnost. Jezdí s dětmi na výlety, velké nákupy apod., což jsou pro děti nové zážitky. O matce a ostatních členech rodiny děti mluví pouze v situacích, kdy s nimi prožijí něco nevídaného, co nezažívají každý den.

Velmi často se stává, že děti vůbec nehovoří o sourozencích. Jistě to může být způsobené žárlivostí na sourozence.

## **6. S kým si dítě hraje, jak vypadá hra dítěte?**

Je zajímavé, že ani jedno z dětí nemá ve školce vyhraněného kamaráda. Děti, se kterými jsem výzkum prováděla, jsou samotářští. Všichni chlapci jsou ve školce nevýrazní, neprosazují se, ale dětmi jsou oblíbení. Nijak dětem nezasahují do hry, umí odhadnout situaci. Když chtějí, k někomu se připojí a ostatní si s nimi hrají rádi. Vystačí si sami s hračkou. Oblíbené hračky u chlapců jsou ve většině případů vláčky, stavebnice apod..

Dívky jsou každá jiná. Jedna je podobně jako chlapci samotářská a do hry se přirozeně a nenásilně zapojuje. Je spíš pozorovatelem. Hraje si většinou v kuchyňském koutku, nebo s drobnými hračkami. Druhá by se ráda kamarádila, ale vždy dětem vstoupí do hry tak násilně, že o její společnost nestojí. Proto si ve většině případů hraje sama, děti ji nemají moc v oblibě. Hraje si se vším.

## **7. Jak tráví děti čas po příchodu z mateřské školy?**

Rodiče chodí s dětmi většinou ven, což se i shoduje ve většině případů s odpovědí dětí. Nejčastější aktivitou po školce rodičů s dětmi jsou procházky, hraní si na hřišti. Doma si děti nejraději hrají, nebo prohlíží knížky. Pouze v jediné rodině se vyskytla odpověď, že se děti dívají na televizi. Většinou odpovědí jsem byla překvapená, myslela jsem si, že v dnešní době se děti nejraději dívají na televizi. Velmi mě překvapila odpověď rodičů, že děti jsou nejraději venku.

Některé děti chodí ze školky s prarodiči, a proto tráví volné chvíle po školce u nich. Jsou venku, nebo si hrají. Ve většině případů jsou děti po školce s matkami.

## **8. Jak vypadá program rodin o víkendu/volném dni?**

O víkendech se rodiny snaží být pohromadě. Velmi často jezdí na společné výlety. Víkendy jsou dětem velmi vzácné, protože je s nimi doma i otec. Mají tak doma celou rodinu a těší se na společné zážitky.

Často také jezdí navštěvovat prarodiče, v jednom z případů, konkrétně u neúplné rodiny je pro dítě víkend opravdu výjimečný, protože jezdí ke svému otci.

Pouze u jedné z rodin se vyskytla odpověď jak od dítěte, tak matky, že o víkendech jsou doma a na žádné výlety nejezdí. Ani o víkendech nebývá rodina pohromadě, většinou doma není otec, podle odpovědi matky pracuje.

V rámci svého šetření jsem zjistila, že děti považují členy domácnosti za svou rodinu. Ti, kteří s dětmi sdílí domov, jsou jimi považováni za rodinu. Z kresby dětí se dalo vyhodnotit, který z členů je pro dítě tím nejdůležitějším. V kresbě se ukázalo, že pro dítě je to buď matka, nebo otec. Oba dva mají v životě dítěte nezastupitelnou funkci.

Výpovědi respondentů na stejné otázky byly totožné. Pouze u dětí občas odpověď neodpovídala skutečnosti, což může být způsobené velkou představivostí, nebo také nesplněným přáním.

Volný čas děti tráví především s matkami, nebo prarodiči. Otec se dítěti věnuje o víkendech a mohu potvrdit, že z výpovědí dětí i matek tomu tak opravdu je. Snaží se dítěti vynahradit čas, kdy musí pracovat a nemá tak čas na věnování se dítěti.

Z rozhovorů s matkami jsem si potvrdila, že největší podíl na výchově dítěte a každodenní péče mají stále matky. Matky jsou stále ty, které jsou s dětmi na mateřské dovolené, které se obětují pro děti a ač jsou na pokraji svých sil, snaží se dítěti plně věnovat. Otcové jsou v pozici partnerů při hře, ale mají svou nezastupitelnou funkci.

Při rozhovoru s učitelkami a i mou návštěvou v rodinách jsem se utvrdila v tom, že děti jsou jiné s rodinou, a jiné ve školce. Doma jsou uvolněné, dovolují si více a předvádějí se. Ve školce jsou soustředěnější, proto jsem prováděla rozhovory s dětmi ve školce. Učitelky byly všechny velmi sdílné a snažily se mi ve všem vyhovět a na vše odpovědět.

S dětmi se rozhovory prováděly hůře, sama jsem předpokládala, že se od dětí možná nic nedozvím, že nebudou chtít odpovídat, proto jsem zvolila doplňkovou metodu – kresbu rodiny. Z kresby jsem se dozvěděla více, než ze samotného rozhovoru. Děti se pomocí kresby dokázaly vyjádřit a kresba jim pak i pomohla k odpovědím na otázky.

## 9 ZÁVĚR

Je zřejmé, že jsem si teoreticky i prakticky potvrdila nezastupitelný význam rodiny v životě dítěte. Má rozhodující vliv na rozvoj osobnosti dítěte a to jak na oblast fyzickou, psychickou, tak sociální. Jak již zmiňuje Čáp ve své knize, rodina je tzv. mikroprostředí, primární skupina, ve které si dítě vytváří základní vzorce chování, návyky, dovednosti, které jsou pro dítě nezbytně důležité, především ve vytváření interpersonálních vztazích.

Důležitost a význam pro dítě shledávám především v naplňování potřeb dítěte. Podle publikace Allena a Marotze (2002) by rodina měla naplňovat základní potřeby dítěte. Rodiny jsou různé, s tím souvisí i zmíněné naplňování potřeb. V každé rodině jsou potřeby dítěte naplňovány jinak, některé potřeby nejsou naplňované zcela dostatečně.

Tělesné potřeby jsou v rodinách naplňovány, řekla bych maximálně. Děti mají přístřeší, potravu, oblečení a zavedené hygienické návyky. Probíhá i vyvážená potřeba odpočinku a aktivity.

Psychická potřeba je v jedné z rodin ne zcela uspokojující. Jedno dítě není zcela schopno citlivě vnímat a reagovat. Nevyhodnocuje správně situace. Potřeba učit se, což je v tomto věku pomocí hrou je zcela naplňována. Děti mají možnost a přístup k hracím materiálům, zvládají selhání i chybování. Mají vhodný vzor ve svých rodičích.

Poslední z potřeb je potřeba úcty a sebevědomí. Musím říci, že tato potřeba je více uspokojována v mateřské škole, než v rodinném prostředí. Rodiče jsou pro dítě ti, kteří se o něj mateřsky a otcovsky starají a uspokojují tak jeho potřeby.

Podle Krause a Poláckové (2001) ztrácí současná rodina tradiční podobu. Soudí tak podle nesezdaného soužití, vysoké rozvodovosti, jedináčkovství nebo také pozdějšího rodičovství. Všechny tyto charakteristiky nejsou vyhovující pro výchovu dítěte. Ve své práci nemohu toto tvrzení vyvrátit, protože v mé práci je jedna rodina, která souhlasí s výčtem negativ v publikaci. Je jí neúplná rodina, která má pouze jedno

dítě, ale jelikož to bylo rodičovství neplánované a ve velmi mladém věku matky, je tu možnost, kterou ani matka nevyvrátila, že dítě se dočká sourozence.

Všechny rodiny jsou funkční, ani jedna z nich nenarušuje nijak drasticky funkčnost rodiny. Děti ve zkoumaných rodinách jsou z výpovědí učitelek a rodičů vychovávány optimálně, podle Čápa (1993) demokratickým stylem výchovy. Dítě má stanovené hranice rodiči, které musí dodržovat. Rodič se snaží být dítěti příkladem, protože má být vzorem pro identifikaci dítěte.

Téma jsem zvolila z důvodu mého osobního zájmu o jiné rodiny. Byla jsem zvědavá, jak v současné době žijí rodiny, v jakém uspořádání a jak podnětné mají děti rodinné zázemí. Zajímalo mě, co pro dítě rodina znamená a jestli je pro něj důležitá.

V teoretické části jsem si díky vyhledávání a četbě publikací sama prohloubila a upevnila znalosti, které jistě využiju při státních závěrečných zkouškách a v budoucím vzdělávání se a při práci s dětmi.

V praktické, výzkumné části jsem si potvrdila, že jsou rodiny pocházející z různých, zcela odlišných prostředí. Každé dítě je osobností a tak se k němu i v rodinách přistupuje. Shrnula bych to tak, že se mi s rodinami a učitelkami spolupracovalo výborně. Jsem velmi vděčná rodinám, především matkám, že mi umožnily, cizímu člověku, nahlédnout do jejich největšího pokladu, tedy rodiny a jejich domu a k tomu i popsaly svůj osobní život a fungování rodiny.

Rodina tu bude vždy, ač se časem mění, vyvíjí, tak pro dítě bude mít vždy nezastupitelnou roli a největší hodnotu.

## 10 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ALLEN, K. Eileen a Lyn R. MAROTZ. *Přehled vývoje dítěte od prenatálního období do 8 let*. Praha: Portál (vydavatelství), 2002. ISBN 80-7178-614-4.
- COGNÉT, Georges. *Dětská kresba jako diagnostický nástroj*. Přeložil Kateřina BODNÁROVÁ. Praha: Portál (vydavatelství), 2013. ISBN 978-80-262-0499-2.
- ČÁP, Jan. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: Institut sociálních vztahů, 1996. ISBN 80-85866-15-3.
- DUNOVSKÝ, J. *Dítě a poruchy rodiny*. 1. vyd. Praha: Avicenum, 1986. s.140. ISBN 08-040-86.
- HELUS, Zdeněk. *Dítě v osobnostním pojetí: obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2009. Pedagogická praxe (Portál). ISBN 978-80-7367-628-5.
- CHLUP, Otakar, Věra MIŠURCOVÁ a Eva OPRAVILOVÁ. *Kresba dítěte*. Praha: Ústav pro další vzdělávání učitelů, 1964.
- KRAUS, Blahoslav a Věra POLÁČKOVÁ. *Člověk - prostředí - výchova: k otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido, 2001. ISBN 80-7315-004-2.
- KUCHARSKÁ, Anna a Ludmila MÁJOVÁ (eds.). *Dětská kresba v psychologickém výzkumu*. Praha: Univerzita Karlova, 2005. ISBN 80-7290-217-2.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *Co děti nejvíc potřebují*. 3. vyd. Praha: Portál (vydavatelství), 2003. ISBN 80-7178-853-8.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. 2. vyd. Praha: Portál (vydavatelství), 1999. ISBN 80-7178-320-X.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 1992. ISBN 80-04-25236-2.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum, zdravotnické nakladatelství, 1986.

MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Vyd. 2., upr. /. Ilustroval Vladimír JIRÁNEK. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008. ISBN 978-80-86429-87-8.

NOVÁK, Tomáš. *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu: příručka pro využití dětské kresby "Naše rodina" a "Začarovaná rodina" k poznání rodinných vztahů dítěte*. Olomouc: Rubico, 2004. ISBN 80-7346-037-8.

SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-559-8.

ŠIMÍČKOVÁ-ČÍŽKOVÁ, Jitka. *Přehled vývojové psychologie*. 2. nezm. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003. ISBN 80-244-0629-2.

ŠPAŇHELOVÁ, Ilona. *Dítě v předškolním období*. Praha: Mladá fronta, 2004. Žijeme s dětmi. ISBN 80-204-1187-9.

ŠPAŇHELOVÁ, Ilona. *Komunikace mezi rodičem a dítětem: styly a techniky komunikace, komunikace rodiče ve vztahu k dítěti, vývojová období dítěte, komunikace v náročných situacích*. Praha: Grada, 2009. Pro rodiče. ISBN 978-80-247-2698-4.

ŠPAŇHELOVÁ, Ilona. *Průvodce dětským světem*. Praha: Grada, 2008. Pro rodiče. ISBN 978-80-247-1907-8.

UŽDIL, Jaromír. *Čáry, klikyháky, paňáci a auta: Výtvarný projev a psychický život dítěte*. 3. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 1980.

VANČUROVÁ, Eva. *Psychologie předškolního dítěte a jeho rodinná výchova*. Praha: SZdN, 1960.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. Díl 1. Praha: Karolinum (nakladatelství), 1996. ISBN 80-7184-317-2.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., rozš. a přeprac. Praha: Karolinum (nakladatelství), 2012. ISBN 978-80-246-2153-1.



## **11 PŘÍLOHY**

### **Seznam příloh**

1. Okruh otázek k rozhovoru s dítětem předškolního věku
2. Okruh otázek k rozhovoru s rodičem dítěte
3. Okruh otázek k rozhovoru s učitelkou v mateřské škole
4. Kresba rodiny – František (5 let)
5. Kresba rodiny – Marek (3 roky)
6. Kresba rodiny – Petr (4 roky)
7. Kresba rodiny – Věra (6 let)
8. Kresba rodiny – Nela (4 roky)